

แนวคิด ทฤษฎี และผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง การจัดการประชุมชนขององค์กรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขต
ลุ่มน้ำห้วยทรายครั้งนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย
ที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 3 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ศึกษา ประกอบด้วย แนวคิด
ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ แนวคิดมนุษย์นิเวศและทฤษฎีโครง
สร้างหน้าที่ แนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดการจัดองค์กรเพื่อการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ แนวคิดเรื่องกลุ่ม องค์กร สถาบัน การจัดการทรัพยากรโดย
องค์กรท้องถิ่น และผู้นำชุมชน แนวคิดการส่งเสริมและสนับสนุน การจัดการทรัพยากร
ธรรมชาติ ได้แก่ แนวคิดเรื่องการติดต่อสื่อสาร และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎร
ส่วนที่สอง เป็นผลการวิจัยศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดองค์กรและการดำเนินงานที่
เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งผู้ศึกษาได้นำผลการวิจัยเหล่านี้มาเรียบ
เรียงให้เห็นความสัมพันธ์สำหรับ ส่วนที่สามเป็นการรวบรวมแนวคิด ทฤษฎี และผลการ
ศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาสู่การตั้งสมมติฐานในการศึกษาวิจัย

2.1 ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ

2.1.1 แนวคิดมนุษย์นิเวศและทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่

ในการดำรงชีวนของมนุษย์ มีความจำเป็นที่ต้องอาศัยการพึ่งพิงทรัพยากร
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพ
ธรรมชาติในภาพรวม โดยที่กระบวนการปรับตัวดังกล่าวจะมีลักษณะ เป็นพฤติกรรมร่วม
(collective behavior) ระหว่างสิ่งมีชีวิตหลายๆ สิ่งในสภาพแวดล้อมเหล่านั้น หรือ
เป็นการพึ่งพาอาศัยกันและกันในชุมชน แนวคิดสำคัญที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง
มนุษย์กับระบบนิเวศได้ดีที่สุด คือ "แนวคิดมนุษย์นิเวศ" (Human Ecology) นั่นเอง

มนุษย์กับระบบนิเวศน์ได้ดีที่สุด คือ "แนวคิดมนุษย์นิเวศน์" (Human Ecology) นั้นเอง

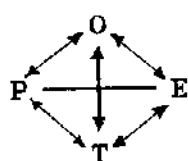
การศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อาศัยองค์ประกอบสำคัญของศาสตร์แขนงหนึ่งคือ "นิเวศวิทยา" (Ecology) โดยที่ Hegel (1870) อ้างในชนัญ วงษ์วิภาค (ม.ป.ป. : 5-6) ได้อธิบาย "นิเวศวิทยา" ว่าเป็นรากศัพท์ที่มาจากภาษากรีก คือ "Oikos" แปลว่า การอาศัยอยู่หรือที่อยู่อาศัย เป็นการศึกษาเศรษฐกิจครัวเรือนของสิ่งมีชีวิต โดยเน้นความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมตามลักษณะที่ ชาร์ล ดาร์วิน ได้อ้างเอาไว้ในแง่เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด การศึกษาทางนิเวศวิทยาต้องสามารถชี้ให้เห็นถึงการยืงชีพของสัตว์ ที่อยู่ได้โดยมีความสัมพันธ์กับสัตว์อื่นๆ และสภาพแวดล้อมเพราะสภาพแวดล้อมสามารถอธิบายถึงถิ่นกำเนิด และความหลากหลายของวัฒนธรรมหรือเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างได้ ซึ่งเครือข่ายความซับซ้อนในทางนิเวศวิทยา จะมีผลกระทบต่อกันและกัน ฉะนั้นในการวิเคราะห์องค์ประกอบจะต้องใช้แนวความคิดเชิงระบบ โดยการกำหนดขอบเขตของสภาพแวดล้อม เพื่อที่จะจำลองสภาพความซับซ้อนของระบบตามขอบข่ายที่เราจะสามารถศึกษา และทำนายพฤติกรรมได้

Ralph and Mildred (1957 : 3-4) ได้ให้ความหมาย นิเวศวิทยาว่า นิเวศวิทยา หมายถึงการศึกษาถึงแหล่งที่อยู่อาศัยโดยการมุ่งสังเกตที่พฤติกรรมของพืชและสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแหล่งอาศัยตามธรรมชาติของมัน นอกจากนี้ มนัส สุวรรณ (2530 : 8) ได้อธิบายในลักษณะนิเวศวิทยาว่าเป็นการศึกษาสิ่งมีชีวิตในที่พำอาศัยของมันในเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมของมัน

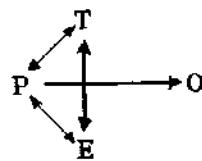
Dunlap and Catton (1979 : 63-64) ได้กล่าวถึงการศึกษาในทางนิเวศวิทยาเป็นการศึกษาตัวแปรในระดับประชากร (population), สังคม (community) และระบบนิเวศน์ (ecosystem) โดยที่องค์ประกอบสำคัญของมนุษย์นิเวศน์ที่เกี่ยวข้องมี 4 ปัจจัย คือ POET ได้แก่

P = ประชากร	O = กลุ่มหรือ องค์กร
E = สิ่งแวดล้อม	T = เทคโนโลยี

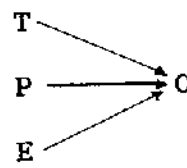
โดยที่แต่ละปัจจัยจะมีความเกี่ยวพันกันในเชิงหน้าที่ (functional interdependence) ในการศึกษาในสาขาที่มีความสลับซับซ้อน จึงขึ้นอยู่กับว่าผู้สนใจศึกษาจะใช้ปัจจัยอะไรเป็นตัวแปรอิสระ และตัวแปรตาม เช่น

ศึกษาตัวแปร
และเกี่ยวข้องกัน
ทั้งหมด

ศึกษา 3 ตัวแปร
ที่สัมพันธ์กันและ
มีผลต่อกัน

ศึกษาตัวแปรที่จะ
ซึ่งแต่ละตัวแปรจะ
เกี่ยวข้องกับองค์การ

ภาพที่ 1 แสดงตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์

ดังนั้นในการศึกษาตามแนวทาง นิเวศวิทยา จึงเป็นการให้ความสำคัญไปที่ระบบนิเวศน์ (ecosystem) ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ เสียส่วนมากเพราะในระบบนิเวศน์หนึ่งๆ มีองค์ประกอบสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต (abiotic component) เช่น อินทรีย์สาร อนินทรีย์สาร และส่วนประกอบที่มีชีวิต (biotic component) เช่น ผู้ผลิต ผู้บริโภคและผู้ย่อยสลาย (มณีส สุวรรณ, 2530 : 8-9)

Rambo and Sajise (1984 : 7) ได้อธิบายองค์ประกอบและคุณสมบัติของระบบนิเวศน์ไว้ว่า "ระบบ คือ สิ่งต่าง ๆ (มากกว่าสอง) ที่อยู่ในขอบเขตเดียวกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จนทำให้เกิดพฤติกรรมร่วมหรือคุณลักษณะของระบบนั้นๆ ขึ้นมา องค์ประกอบของระบบจะมีความเกี่ยวพันกัน เพราะถ้าองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลง จะทำให้ความสัมพันธ์ของระบบอื่นเปลี่ยนแปลงไป และทำให้พฤติกรรมหรือคุณลักษณะของระบบเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน" แต่ในทางมนุษยนิเวศน์ เป็นการให้ความสำคัญกับระบบอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบสังคมและระบบนิเวศน์ โดยการคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ที่เกิดจากการไหลของพลังงาน วัตถุ และข่าวสาร ที่มีผลกระทบต่อกันภายในระบบ ฉะนั้นภายในระบบนิเวศน์หนึ่งๆ นอกจากจะประกอบด้วยลำดับ

ชั้น (Hierarchies) ที่ต่างระดับกันแล้ว ยังมีคุณสมบัติสำคัญ 4 ประการคือ

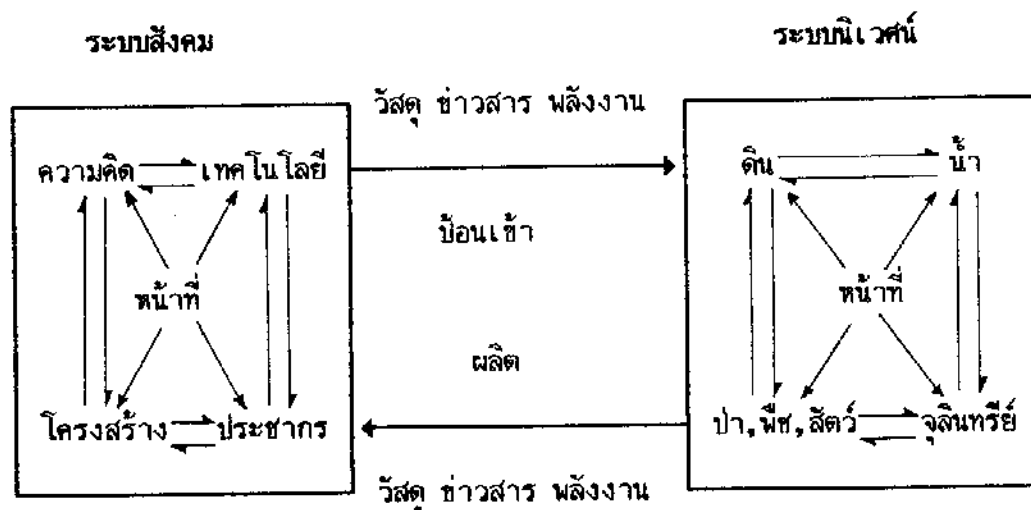
1. ผลผลิตภาพ (productivity) เป็นผลผลิตของระบบซึ่งสามารถวัดได้
ในรูปของรายได้สุทธิหรือผลผลิต

2. ความมั่นคง (stability) เป็นภาวะที่ผลผลิตของระบบมีความคงที่
คงเส้นคงวาท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง

3. ความเท่าเทียม (equitability) เป็นรูปแบบของการแจกจ่าย
ผลผลิตของระบบระหว่างมวลมนุษย์อย่างยุติธรรม

4. ความยั่งยืน (sustainability) เป็นความสามารถของระบบที่
คงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงหรือหลังจากเกิดความกดดันและมีปัญหาต่าง ๆ (วิทยุ
จารย์สันธุ์, 2534 : 14)

ในการเปลี่ยนแปลงหรือเกี่ยวโยงกันระหว่างระบบสังคม และระบบนิเวศน์
จะอาศัยความสัมพันธ์ในการไหลของพลังงาน (energy flow) คือ ความสามารถในการ
ทำงานได้ การไหลของวัตถุ (material flow) คือ องค์ประกอบของวัตถุต่าง ๆ เช่น
แร่ ธาตุ ดิน น้ำ ป่าไม้ ฯลฯ และการไหลของข่าวสาร (information flow) เป็นการ
สื่อความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ภายในระบบ อาจจะปรากฏออกมาใน รูป กลิ่น สี
เสียง รูปร่างและปรากฏการณ์ธรรมชาติ (วิทยุจารย์สันธุ์, 2534 อ้างตรงกับ สุพรรณชัย
มั่งมีสิทธิ์, 2535 : 19) นั่นคือ ระบบนิเวศน์กับมนุษย์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและกัน
และเชื่อมโยงกันโดยผ่านการเคลื่อนไหวหรือแลกเปลี่ยนวัตถุพลังงานและข่าวสาร กล่าวคือ
ระบบสังคมมนุษย์ได้รับวัสดุสิ่งของที่จัดว่าเป็น "ทรัพยากรธรรมชาติ" จากระบบนิเวศน์เพื่อ
สนองความต้องการทางเศรษฐกิจสังคม โดยผ่านองค์กรทางสังคมและสถาบันทางการเมือง
การปกครอง ซึ่งมีค่านิยมและความจำเป็นทางด้านชีววิทยาเป็นแรงผลักดัน ดังนั้นเมื่อ
เปรียบเทียบแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง ระบบสังคมกับระบบนิเวศน์ จะพบดัง
ภาพที่ 2

ที่มา Terry A. Rambo (1984 : 85)

ภาพที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบนิเวศน์

ในระบบนิเวศน์และระบบสังคมของมนุษย์แต่ละระบบจะมีการปรับตัวภายในขอบเขตที่จำกัด และจะเกิดดุลยภาพของการพึ่งพิงระหว่างระบบ ถ้ามีแรงผลักดันจากภายนอกเข้ามาแทรกแซง หรือรบกวนระบบทำให้เสียสมดุล จำเป็นที่ระบบจะต้องมีการปรับตัวเพื่อคืนสู่ดุลยภาพใหม่ (องยุทธ บวรสิทธิ์, 2534 : 16) ข้อสำคัญในการวิเคราะห์เชิงระบบระหว่างความสัมพันธ์ของทั้งสองระบบนี้ จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ ทั้งแนวนอนและแนวตั้ง เพราะถือว่าระบบหนึ่งๆ จะมีพลวัต (dynamic system) เกิดขึ้นตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งด้าน พื้นที่ (space) เวลา (time) การตัดสินใจ (decision making) และการไหลแลกเปลี่ยน (flow) ภายในระบบ และ ระหว่างระบบ (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2534 : 13)

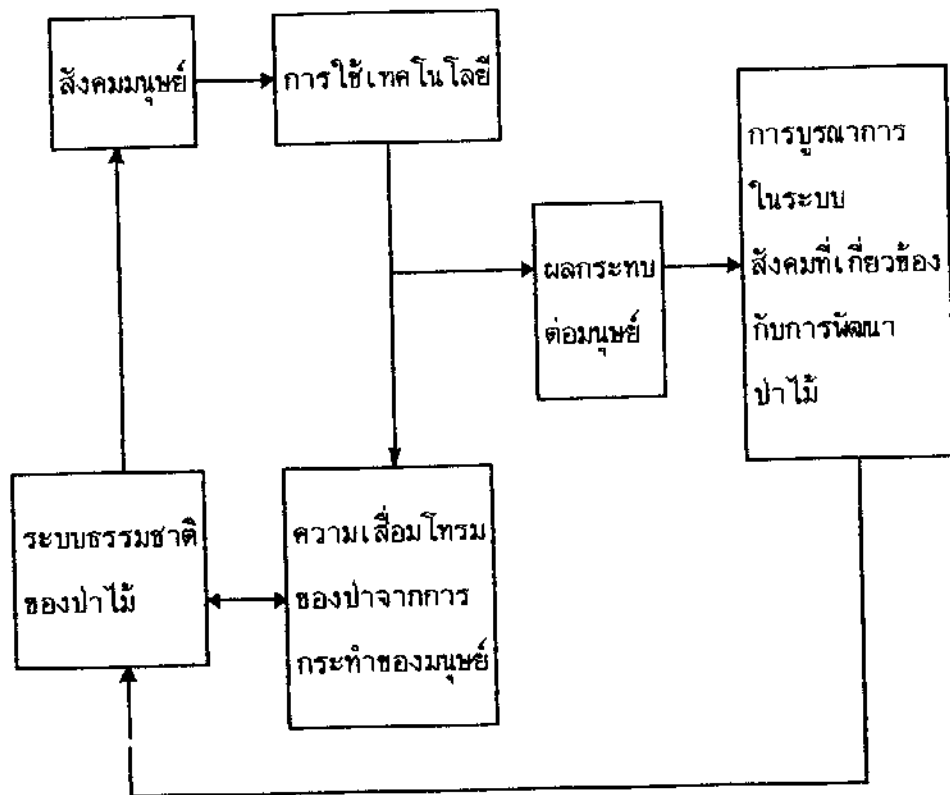
การศึกษาการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น จึงเป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของระบบสังคม โดยปกติสังคมจะมีองค์ประกอบของบุคคล กลุ่มต่าง ๆ และสถาบัน มีโครงสร้างเพื่อพยายามจะรักษาสสมดุลเอาไว้ และถือได้ว่าสังคมเป็นระบบ ๆ

หนึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันเมื่อขอบเขตแน่นอน มีการบูรณาการ (integration) เพื่อให้ระบบต่าง ๆ ที่มีเอกลักษณ์ ความต้องการและโครงสร้างของตนเอง ทำหน้าที่ได้ดีที่สุดในสังคมและผสมกลมกลืนกับองค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายของสังคม ที่จะต้องมีการสร้างบรรทัดฐานร่วมกัน ถ้าหากสังคมเกิดภาวะไม่ปกติ (pathological) ต้องมีการบูรณาการใหม่อีกครั้ง (วราวุธ วุฒิตตม, 1990 : 24-35) อ้างตรงกันกับ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533 : 47-48) จึงอาจสรุปข้อสมมติฐานของกลุ่มทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ดังนี้

1. สังคมเป็นระบบหนึ่ง มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันและกัน การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นกับส่วนประกอบส่วนใดในระบบส่วนรวม
2. ทุกหน่วยทุกส่วนในระบบสังคมต่างมีหน้าที่กระทำเพื่อให้ระบบนั้นอยู่รอด
3. มีการแบ่งงาน (division of labour) ในระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ในระบบ ดังนั้นแต่ละส่วนจึงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานและบริการซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของระบบ
4. ระบบสังคมมีแนวโน้มที่จะรักษาสภาพที่เป็นระเบียบมีการบูรณาการรวมหน่วย (integration) แม้บางครั้งระบบสังคมนั้นอาจถูกสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาชักนำให้ออกนอกระเบียบไปบ้างแต่ท้ายที่สุดสังคมก็จะกลับเข้าไปสู่สมดุลใหม่
5. สังคมเปรียบประดุจได้กับสิ่งมีชีวิต มีองค์ประกอบพื้นฐาน คือ บุคคล ครอบครัว และสถาบัน

สรุปความสัมพันธ์ของมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ ตามแนวความคิดมนุษย์นิเวศน์ ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบ ระบบสังคม (social system) ประกอบด้วย ความคิด เทคโนโลยี โครงสร้างทางสังคม ประชากร องค์ประกอบของระบบมีหน้าที่ของตนเองและมีการประสานการทำงาน เพื่อให้ระบบสังคมดำรงอยู่ได้ และอีกระบบหนึ่งคือ ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) ประกอบไปด้วย ดิน น้ำ ป่าไม้ พืช สัตว์ จุลินทรีย์ แต่ละองค์ประกอบก็จะมีหน้าที่ของตนเช่นกัน มีการประสานการทำงานภายใต้ระบบของธรรมชาติ เมื่อนำทั้งสองระบบมาเชื่อมโยงกัน ก็จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับธรรมชาติ ที่มีการอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อพยายามจะรักษาสภาพความสมดุลของระบบ ที่ประกอบด้วย ผลผลิต (productivity) ความมั่นคง (stability) ความยั่งยืน (sustainability) ความเสมอภาค (equitability) และความเป็นปึกแผ่น (solidarity) ในกระบวนการทำงาน

จะมีการถ่ายทอดทั้งวัสดุ(material) ข่าวสาร(information) และพลังงาน(energy) เพื่อแลกเปลี่ยนระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงตามแนวความคิดมนุษย์นิเวศน์ เช่น การเกิดภาวะวิกฤตการตัดไม้ทำลายป่า ถ้าพิจารณาในระบบสังคม จะพบว่ามนุษย์มีการตัดไม้มาก่อสร้างบ้านเรือน บุกเบิกพื้นที่ทำกิน การจุดไฟเผาป่า อาจจะกระทำโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ประกอบกับความพละหลวมในการปฏิบัติตามกฎหมาย กฎระเบียบชุมชนและระบบความเชื่อด้านวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ จะส่งผลให้ระบบนิเวศน์ คือ ป่าธรรมชาติเปลี่ยนแปลงทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรม ชาติแคลนต้นไม้ที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธาร แหล่งอาหาร ที่อาศัยของสัตว์ป่า รวมทั้งการสูญเสียหน้าดินอย่างรวดเร็ว ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทั้งสองระบบนี้ คือ คนในสังคมหรือชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้เขตป่านั้น ๆ กลุ่มองค์กรหรือสถาบันเกี่ยวข้องในชุมชนสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม และการใช้เครื่องมือหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการทำลายป่า เช่น เลื่อยเครื่องยนต์ มีด ขวาน ฯลฯ ดังนั้นระบบทั้งสอง คือ ระบบสังคมและระบบนิเวศน์ต้องมีการปรับตัว (adaptation) เพื่อให้ระบบโดยรวมเข้าสู่สมดุลใหม่นั้นคือระบบสังคมต้องมีการปรับปรุงรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ โดยการกำหนดกฎระเบียบกติกาชุมชน เปลี่ยนแปลงระเบียบที่ไม่เหมาะสม การปรับปรุงเทคโนโลยีที่ไม่เป็นการทำลายป่ามากนัก ตลอดจนการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อมิให้มีผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ ลักษณะการปรับตัวดังกล่าวระบบสังคมต้องคำนึงถึงการมีพฤติกรรมร่วมของสมาชิกในสังคม และไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในสังคม นั่นคือ ระหว่างกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์(user group)และกลุ่มผู้ดูแลรักษา(conservative group) ต้องมีการบูรณาการในแนวทางที่เหมาะสม อันจะทำให้ระบบมนุษย์นิเวศน์กลับคืนสู่สภาวะสมดุลใหม่อีกครั้ง ดังปรากฏในแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และทรัพยากรป่าไม้

2.1.2 แนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การจัดการป่าไม้ในอดีตรัฐจะเป็นฝ่ายควบคุมและดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งสัตว์ป่าส่วนราษฎรทั่วไป มักจะถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายป่าเพื่อทำลายป่าสำหรับขยายพื้นที่ทำกิน ป่าไม้บางส่วนถูกนำมาพัฒนาประเทศในรูปของผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจในรูปของสินค้าส่งออก ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 รัฐได้เปิดโอกาสให้ราษฎรในท้องถิ่นของตนได้ และปี พ.ศ. 2449 รัฐเปิดโอกาสให้ราษฎรผู้มีที่ทำกินปลูกพืชเกษตรควบคู่กับการปลูกไม้ป่าในที่ของรัฐเรียกว่า "ระบบ Taunggya" (เขาวลัณฑ์ อภิชาติวัลลภ, 2531 : 78) ต่อมา ปี พ.ศ. 2495 ได้เปลี่ยนแปลงกฎหมายสัมปทานให้มีการผูกขาดทำไม้เพิ่มมากขึ้นและ ปี พ.ศ. 2518 รัฐได้ริเริ่มโครงการหมู่บ้านป่าไม้และออกเอกสารสิทธิ์ให้ราษฎรได้ทำกินในเขตป่าหวงห้าม รวมทั้งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการปลูกป่าอย่างแพร่หลาย

จากวิวัฒนาการการจัดการป่าไม้ดังกล่าวได้ดำเนินมาถึงยุคของภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรป่าไม้ ในขณะที่ประชากรของประเทศกลับเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แรงกดดันด้านการแสวงหาที่ทำกินมีมากขึ้น พื้นที่ป่าหวงห้ามของรัฐหลายแห่งทั้งในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตอุทยานแห่งชาติ จึงถูกทำลายอยู่เรื่อย ๆ ทางออกของรัฐต้องพยายามแสวงหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าไม้ที่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนและป่าไม้ที่ต้องมีภาวะการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ได้แก่ กิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน และกิจกรรมป่าชุมชน

กิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน

Noronha (1982) กล่าวถึงวนศาสตร์ชุมชนว่า เป็นแนวคิดที่มีความหลากหลายที่เกิดจากการจัดการป่าไม้ในเชิงการค้า มีสาระสำคัญ คือ 1) วนศาสตร์ชุมชนเกี่ยวข้องกับการใช้ผลผลิตจากป่าไม้ และการจัดการผลผลิตต่าง ๆ ทั้งที่มีใช้เชิงการค้า 2) วนศาสตร์ชุมชน รวมไปถึงการใช้ประโยชน์โดยตรงจากป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวัน 3) ในการปฏิบัติงานตามแนวทางวนศาสตร์ชุมชนเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีข้อสมมติฐานว่าบทบาทในการดูแลและป้องกันรักษาป่าจำเป็นต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม เพื่อการเพาะปลูกและการใช้ประโยชน์จากต้นไม้

Kartasubrata (1988) ได้สรุปปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวนศาสตร์ชุมชน ไว้ว่าในการศึกษาตัวแปรต้องคำนึงถึงยุทธศาสตร์การจัดการ ที่เกิดจากความสนใจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นรวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่า ที่เกี่ยวข้องกับความต้องการในวิถีชีวิตประจำวัน เช่น อาหาร เชื้อเพลิง แรงงาน ตัดไม้ รายได้ เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนผู้ยากจนในชนบท เพราะว่าแนวทางของการใช้วนศาสตร์ชุมชนเพื่อการพัฒนาชนบท มีจุดมุ่งหมายสำคัญ 4 ประการ คือ 1) เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน 2) ให้ความสำคัญกับกิจกรรมขนาดเล็ก 3) มุ่งประโยชน์เพื่อการยังชีพของชุมชน และ 4) พัฒนาความสมดุลย์ของสภาพแวดล้อม (เขาวัดจันทร์ อภิชาติวัลลภ, 2535) ฉะนั้นเงื่อนไขในการปฏิบัติงานจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจพื้นฐานโครงสร้างสังคม วัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ สิทธิในการใช้ที่ดินตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ

โกมล แพรกทอง และคำณ สันธุ์สวน (2535) ได้แบ่งกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ 1) วนศาสตร์ชุมชนซึ่งมุ่งเน้นบทบาทของป่า เพื่อเป็น

แหล่งผลิตผลทางป่าไม้ (Forest Product-Based Community Forestry) ซึ่งเกี่ยวข้องกับชุมชนและป่าไม้ที่เป็นผลตอนแทนในรูปผลผลิตจากป่าไม้เพื่อการยังชีพและเพื่อการค้า เช่น การปลูกปาล์มน้ำมัน การจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งไม้ฟืน หรือ ของป่าต่าง ๆ

2) งานวนศาสตร์ชุมชน ที่มุ่งเน้นในเรื่องของการใช้ประโยชน์ที่ดิน อย่างมีประสิทธิภาพ (Land-Based Community Forestry) ชุมชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมป่าไม้ โดยการใช้ประโยชน์จากที่ดิน อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่มีการทำลายสิ่งแวดล้อมและมีผลตอนแทนด้านเศรษฐกิจระยะยาว เช่น การปลูกพืชที่ลดการพังทลายของดิน การปลูกพืชแบบวนเกษตร

3) งานวนศาสตร์ชุมชน มุ่งเน้นในเรื่องการอนุรักษ์ป่าเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม (Environment-Based Community Forestry) ชุมชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แบบดั้งเดิมของชุมชนจะเน้นในเรื่องการเป็นแหล่งซั้งไข่ แนวทำนบกั้น การพังทลายของหน้าดิน และด้านวัฒนธรรมของชุมชน

อำนวย คอวณิช (2534 : 12) ได้เสนอแนวคิดด้านวนศาสตร์ชุมชนไว้ว่า "จะต้องอาศัยหลักวิชาการวนศาสตร์ชุมชน เป็นแกนในการพัฒนาชนบททุกระดับ นั่นคือ มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น เพื่อให้การประชาสัมพันธ์กับประชาชน ไม่ให้เกิดความขัดแย้งในหลักการของวนศาสตร์ชุมชน คือ ความจำเป็นของประชาชนจะต้องได้รับการตอบสนอง ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการทำงานและประชาชนต้องมีส่วนเป็นเจ้าของ" งานด้านวนศาสตร์ชุมชน เป็นการผสมผสานระหว่างศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ได้แก่ วนศาสตร์ เกษตรศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และอื่น ๆ มีแนวปฏิบัติกว้าง ๆ 3 ประการ คือ 1) เป็นความต้องการของราษฎร (minimum basic needs) ตามความหมายของการพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย 2) ประชาชนต้องให้ความร่วมมือ (people's participation) 3) ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belongings) โดยมีความรู้สึกว่าเป็นของตน มีความรักและหวงแหน บำรุงรักษาร่วมกัน ดังนั้นวนศาสตร์ชุมชนเป็นศาสตร์และศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกต้นไม้ และ/หรือการปลูกพืชอื่น ๆ ที่มีความหลากหลายบนพื้นดินซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ ทั้งที่อยู่ภายใน และภายนอก วัฒนธรรมของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า และเป็นการจัดการรูปแบบการพึ่งพิงป่า ที่รวมเอาความต้องการของประชาชนเข้าด้วยกันหรืออย่างที่สุด ก็เพื่อจะบูรณาการความสมเหตุสมผลให้มีความสมดุลระหว่างส่วนประกอบของการใช้ที่ดิน และการใช้สินค้าบริการต่าง ๆ

ตั้งแต่ระดับบุคคลถึงระดับสังคม กล่าวโดยสรุปวนศาสตร์ชุมชนจึงหมายถึงการดำเนินงานทางด้านป่าไม้ตามกระบวนการเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายผู้ซึ่งมีส่วนร่วมในการดำเนินงานนั้น หรือภายใต้การดำเนินงานของชาวบ้านภายในชุมชนนั่นเอง (โกมล แพรกทอง และคำณ ลังษ์สวน, 2535 : 130) วนศาสตร์ชุมชน มีลักษณะคล้ายป่าชุมชน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคนโดยเฉพาะผู้ยากไร้ในชนบทที่เกี่ยวข้องกับป่า ซึ่งรูปแบบของกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชนจะมีหลายรูปแบบ เช่น การใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อประโยชน์ด้านอุตสาหกรรมขนาดย่อมการปลูกไม้ในชุมชน การอนุรักษ์ป่า การพึ่งพิงผลผลิตจากป่า รวมไปถึงระบบวนเกษตรของแต่ละชุมชน (นิวัติ เรืองพานิช, 2531 : 32-33)

กิจกรรมป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (ม.ป.ป. : 5) ได้ให้ความหมายป่าชุมชนไว้ว่าเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ ที่นำเอาความต้องการพึ่งพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่า และให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและความคุ้มค่าการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน วิฤทธิ์ จำรัสพันธุ์ (2535 : 35-36) ได้กล่าวถึงป่าชุมชนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ทั้งในด้านเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ยารักษาโรค การรักษาต้นน้ำลำธาร การนำไม้มาใช้สอย และความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งในการจัดการป่าไม้ชุมชน จึงเป็นการรวมกิจกรรมด้านป่าไม้ที่ท้องถิ่นมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ทั้งในด้านการฟื้นฟูและการพัฒนาสภาพป่า รวมไปถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของราษฎรโดยส่วนรวมในชุมชน ดังนั้นเมื่อพูดถึงการจัดการป่าชุมชนจึงมักจะมองไปที่พื้นที่สาธารณะสมบัติ (common property) ของชุมชนเป็นสำคัญ นั่นคือการให้บทบาทขององค์กรท้องถิ่นในเรื่องการจัดการป่าชุมชนโดยมีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทในการป้องกันดูแลรักษา 2) บทบาทในการประสานผลประโยชน์ในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม และ 3) บทบาทในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ป่าชุมชนสามารถจำแนกตามประเภทของกิจกรรมโดยอาศัยสภาพภูมิประเทศ และเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม ได้ 4 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 ป่าเพื่อการใช้สอยและยังชีพของชุมชนใช้เป็นแหล่งผลิตไม้ เช่น ไม้ฟืน อาหารและผลผลิตจากป่า อาจเป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกก็ได้ ประเภทที่ 2 ป่าตามความเชื่อและวัฒนธรรมของป่าชุมชน ส่วนมากมักจะเป็นป่าต้นเล็ก ๆ อยู่ใกล้

หมู่บ้าน เช่น ป่าปูลา วัดป่า ป่าอภัยทาน ประเภทที่ 3 ป่าเพื่อเป็นแหล่งซับน้ำของชุมชน เป็นป่าที่อยู่บริเวณแหล่งต้นน้ำลำธาร สำหรับไว้เก็บรักษาน้ำให้ชุมชนได้ใช้อุปโภคบริโภค เช่น ป่าในภาคเหนือ บ้านแพ้ว อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ ประเภทที่ 4 ป่าเพื่อรักษา สภาพแวดล้อม และเป็นแหล่งพันธุกรรม เป็นป่าธรรมชาติที่ชุมชนช่วยรักษาดูแล หรือปลูก สร้างขึ้นมาใหม่ เช่น ป่าโรงเรียน สวนรุกขชาติ สวนป่าสมุนไพรม.ป.ป.)

ฉลาดชาย รมิตานนท์(2536 : 7-8) อธิบายป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทอยู่ในป่าหรือใกล้ ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐาน ของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทาง กายภาพ และทางสังคมวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอด และสะสม ภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน นั้นหมายถึงกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นเหล่านี้สามารถดูแลรักษาป่า ชุมชนไว้ได้ เพราะความอยู่รอดของชุมชนจะขึ้นอยู่กับป่าพวกเขาจึงมองเห็นความสำคัญที่จะ ดูแลรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งซับน้ำ อาหาร ยาสมุนไพร และอื่น ๆ ในทางตรงข้ามชุมชนจะ ไม่รักษาป่าถ้าหากเขาไม่ได้เป็นเจ้าของ หรือไม่ได้รับประโยชน์ ในการสนับสนุนป่าชุมชน ให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น จะต้องคำนึงถึงนโยบาย 4 ประการคือ 1)การพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน โดยการสร้างความเป็นธรรมในสังคม 2)การกระจายอำนาจส่วนกลางสู่ท้องถิ่น 3)การแก้ ไขปัญหาความยากจน และ 4)ให้ความสำคัญกับคนที่อยู่ในป่า ฉะนั้นลักษณะของการจัดการ ป่าชุมชนจึงปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อ ประเพณีต่างๆ และในรูปแบบกลุ่มสังคม เช่น กรณีป่าปูลา เป็นการยอมรับอำนาจที่อยู่เหนือสิ่งธรรมชาติ มีการเคารพต่อผีปู่ตาและบรรพบุรุษหรือกรณีของวัดป่า เป็นความเชื่อทางด้านศาสนาของพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี มีการ อนุรักษ์ป่าเพื่อเป็นสถานที่ภาวนาศีล สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยกลุ่มสังคม คือ มีการ ก่อตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าทั้งในรูปเป็นทางการ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) และไม่เป็น ทางการ(กลุ่มอาสาสมัครและกลุ่มสนใจต่างๆ) เช่นการอนุรักษ์ป่าดงจันทาร บ้านโนนเมือง ต.ดงลิง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ จะมีคณะกรรมการหมู่บ้านคอยดูแลควบคุม ซึ่งถือว่าเป็น

การอนุรักษ์ป่าธรรมชาติ รวมทั้งการจัดการป่าชุมชนในเชิงพัฒนาของคณะกรรมการระดับ
 สภาตำบลกรงีป่าชุมชนโคกผิ้ว ต.บ้านเหล่า อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม เป็นต้น (วิฑูรย์
 จำรัสพันธุ์, 2535 : 39-41) ถ้ามองในภาพรวมแล้วหน้าที่สำคัญของป่าชุมชนประกอบด้วย
 3 ประการคือ ประการที่ 1 คำจุนระบบเศรษฐกิจของสังคม ทั้งในแง่ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ
 คือ แหล่งน้ำทางการเกษตรและแหล่งรายได้ รองลงมาจากพืชเศรษฐกิจ เช่นของป่า เห็ด
 สมุนไพร ไม้ไผ่ ประการที่ 2 รักษาระบบนิเวศวิทยาของชุมชน โดยทรัพยากรป่าไม้จะ
 ทำหน้าที่ในการรักษาความชุ่มชื้นของภูมิอากาศ ความสมดุลย์ของฤดูกาล ทำให้ฝนตกถูกต้อง
 ตามฤดูกาล ตลอดจนรักษาคุณภาพต่าง ๆ ระหว่างทรัพยากรในป่าไม้เพื่อให้ชุมชนดำรง
 ชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ประการที่ 3 รักษาความเชื่อทางวัฒนธรรมและจัด
 ระเบียบสังคมในแง่พิธีกรรม ความเชื่อที่ว่าป่าไม้คือที่สถิตย์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงที่คอย
 ปกป้องรักษาความสงบสุขให้เกิดขึ้นในวิถีของชุมชน เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่จรรโลง
 ความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษและชุมชนในปัจจุบัน (คณะกรรมการประสาน
 งานองค์กรพัฒนาชนบท, 2532 : 64) การจัดการป่าชุมชนมีองค์ประกอบหลักคือความเชื่อ
 กฎเกณฑ์ และองค์กร ในการจัดการระดับท้องถิ่นแล้ว แนวทางพัฒนาป่าชุมชนที่สำคัญ โดย
 Santasombat (1992 : 34) ได้สรุปว่า 1) ต้องมีการพัฒนาองค์กรท้องถิ่น 2) การ
 เพิ่มผลผลิตต่าง ๆ ที่มีความยั่งยืน 3) มีการอนุรักษ์และการปลูกฟื้นฟูสภาพป่า 4) การ
 สร้างเครือข่ายตลอดจนการให้การศึกษาและฝึกอบรมต่าง ๆ

สรุปแนวความคิดด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ต้องอาศัย การมีส่วนร่วม
 ของประชาชนทั้งในด้านการตัดสินใจ การใช้ทรัพยากร การสื่อสาร และการแก้ไขความ
 ขัดแย้ง (Gibbs, 1986) มาตรการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แท้จริง ควรมีการ
 ยึดหยุ่นจึงจะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการได้ (Easter, 1986) นอกจาก
 นี้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องเน้นบทบาทของประชาชนเป็นสำคัญ ควรมีการสร้าง
 ความเข้าใจและความคาดหวังในพฤติกรรมของคนในพื้นที่มากที่สุด ฉะนั้นการดำเนินการ
 จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงต้องให้ความสำคัญและสนใจด้านพฤติกรรม
 ของบุคคลและสังคมเพราะพฤติกรรมเหล่านี้จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การ
 ใช้ที่ดิน การวางแผนและการแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กัน (Lovelace and Rambo, 1986
 อ้างใน อณรงค์ พัฒนจักร, 2535 : 16)

สำหรับประเทศไทยนั้น ในอดีตการจัดการป่าไม้รัฐจะเป็นผู้ควบคุมเป็นส่วน ใหญ่ ทำให้ขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อมาเมื่อสภาพป่าไม้ถูกทำลายมาก ยิ่งขึ้น รัฐไม่สามารถจะควบคุมและจัดการเองได้ทั้งหมด รวมทั้งกระแสการเรียกร้องสิทธิ ในการจัดการป่าไม้ของชุมชนต่าง ๆ จึงทำให้รัฐต้องแสวงหาทางออกโดยเปิดโอกาสให้ ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ เพราะป่าไม้กับมนุษย์มีการพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันมา ช้านานจึงไม่สามารถจะแยกคนออกจากป่าได้อย่างสิ้นเชิง แนวความคิดที่สำคัญที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการป่าไม้ ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน และป่าชุมชน ซึ่งแนวความคิดการจัดการป่าไม้เหล่านี้มีความยึดหยุ่นตามระบบเศรษฐกิจและสังคมและวัฒนธรรม ของแต่ละชุมชน โดยลักษณะเด่นของแต่ละแนวคิดอาจจะไม่แตกต่างกันมาก เพราะในภาพ รวมแล้ว การจัดการป่าไม้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอยู่กับป่า 2 ลักษณะ คือ ป่าธรรมชาติ และ ป่าปลูก โดยที่แนวคิดวนศาสตร์ชุมชนและป่าชุมชนจะมีปัจจัยหลักร่วมกัน คือ "การมีส่วนร่วม ของประชาชน" ในการจัดการป่าไม้

2.2 การจัดองค์การเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.2.1 ความหมายของกลุ่มและองค์การ

Giff, Cell-A (1954) ให้ความหมายของกลุ่ม หมายถึง การที่บุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมารวมกัน โดยมีความเชื่อในอุดมคติ ค่านิยม บรรทัดฐานร่วมกันอันจะนำไปสู่การกระทำร่วมกัน มีการติดต่อสัมพันธ์ ปัจจัยที่ผลักดันให้มนุษย์เกิดการรวมกลุ่ม ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคมระหว่างสมาชิกโดยที่พฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มจะมี อิทธิพลต่อกัน (นิภา สุวรรณแสง ตุมรสุนทร, 2525 : 120) ความสัมพันธ์ของกลุ่มประกอบด้วยสิ่งสำคัญ คือ วัตถุประสงค์ ซึ่งอยู่ร่วมกันในลักษณะที่แน่นอนเป็นการรวมของวัตถุประสงค์ หรือ บุคคลที่มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และมีความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์

Gulley (1963) อธิบายว่า กลุ่มมีความหมายลึกซึ้งมากกว่า การที่บุคคล มารวมกันเฉย ๆ เท่านั้นแต่การรวมกลุ่มจะต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) มีวัตถุประสงค์ร่วมกันและวัตถุประสงค์นั้นจะต้องตอบสนองความต้องการของสมาชิกแต่ละ คนด้วย 2) ผลของการดำเนินงานจะเกิดจากความร่วมมือของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม 3) มีการ

สื่อสารด้วยวาจา (verbal communication) หรือมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกโดยวิธีใดวิธีหนึ่งปัจจัยที่ผลักดันมนุษย์เกิดการรวมกลุ่ม ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคม และปัจจัยด้านจิตวิทยา ส่วนลักษณะการรวมกลุ่มว่า จะเป็นกลุ่มประเภทใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของสมาชิก เช่น สมาชิกประเภทคล้อยตาม (conformist) สมาชิกประเภทนักปฏิวัติ (rebellion) และสมาชิกประเภท นักคิดสร้างสรรค์ (innovative Individual) ประเภทของกลุ่มจำแนกตามความสัมพันธ์ของสมาชิก มี 2 ชนิดคือ กลุ่มปฐมภูมิ (primary groups) คือกลุ่มซึ่งสมาชิกภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์ ระหว่างกันอย่างใกล้ชิด มีการติดต่อกันโดยตรง มักจะยึดตัวบุคคลเป็นหลัก กลุ่มทุติยภูมิ (secondary groups) มักเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ สมาชิกภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางเทิน ไม่เน้นตัวบุคคล แต่มีการติดต่อสัมพันธ์กันตามบทบาทหน้าที่ เหตุผล และกฎเกณฑ์เป็นสำคัญ (เขาวาลักษณ์ อภิชาติวิมลมา และคณะ, 2533 : 5-6)

Uphoff (1986) อธิบายความหมายขององค์กร หมายถึง โครงสร้างของบทบาทที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จัก โครงสร้างดังกล่าวนี้ เป็นผลมาจาก "ปฏิสัมพันธ์" ระหว่างบทบาทซึ่งอาจจะมีความสลับซับซ้อนมากหรือน้อยก็ได้ ถ้าองค์กรมีความสลับซับซ้อนมาก ก็จะทำให้องค์กรมีขอบข่าย (capabilities) มากขึ้นด้วย องค์กร อาจจะมีทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ องค์กรที่ไม่เป็นทางการจะไม่มีกฎหมายรองรับหรือมีได้กำหนดบทบาท หรืออำนาจ ตลอดจนทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน องค์กรมีลักษณะคล้ายสถาบัน (institution) กล่าวคือเป็นบรรทัดฐานและพฤติกรรมที่คงอยู่ในสังคมร่วมกัน มีการตอบสนองหรือรองรับเป้าหมายค่านิยมของส่วนรวมและสถาบันถือว่าเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดซ้ำซากและคงทนจนก่อให้เกิดเป็นค่านิยม ส่วนองค์กรถือว่าเป็นขั้นตอนที่จะก้าวไปสู่ความเป็นสถาบัน จึงมีอยู่หลายระดับ สถานะขององค์กรในชนบทปัจจุบันจึงมีความเป็นไปได้ 3 อย่างคือ 1) องค์กรที่มีใช้สถาบัน 2) องค์กรที่เป็นสถาบัน และ 3) สถาบันที่มีได้เป็นองค์กร จำแนกออกเป็น 6 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 องค์กรบริหารราชการส่วนท้องถิ่น (Local Administration = LA) เป็นองค์กรที่อยู่ภายใต้การควบคุมกำกับดูแลของราชการส่วนกลาง ประเภทที่ 2 องค์กรปกครองท้องถิ่น (Local Government = LG) เป็นองค์กรที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้ง มีอำนาจถูกต้องตามกฎหมาย และรับผิดชอบต่อประชาชนในท้องถิ่นโดยตรง ประเภทที่ 3 องค์กรสมาชิกท้องถิ่น

(Local Membership Organizations = MOS) เป็นสมาคมที่มุ่งช่วยเหลือตนเอง ซึ่งสมาชิกมุ่งดำเนินการในเรื่องกิจกรรมทั่วไป เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน กิจกรรมเฉพาะด้าน เช่นกลุ่มผู้ใช้น้ำ และความต้องการจำเพาะของกลุ่มสนใจสอดคล้องกัน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้เลี้ยงโคกระบือ ประเภทที่ 4 สหกรณ์ (Cooperatives) เป็นองค์กรที่รวบรวมทรัพยากรทางเศรษฐกิจของสมาชิกเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกเอง เช่น สมาคมการขายผลผลิต กลุ่มเครดิตยูเนียน ฯลฯ ประเภทที่ 5 องค์กรบริการท้องถิ่น (Local Service Organizations = SOS) เป็นองค์กรด้านการกุศล มุ่งช่วยเหลือบุคคลมากกว่าสมาชิก แต่สมาชิกจะได้รับผลประโยชน์ทางอ้อม เช่น องค์กรทางศาสนา ประเภทที่ 6 ธุรกิจเอกชน (Private Business Organization = PBs) เป็นองค์กรหรือหน่วยสาขาของกิจกรรมลงทุนท้องถิ่น มักจะมีกิจกรรมหลายด้าน เช่น การผลิตทางด้านอุตสาหกรรม การบริหารและการค้า

หลักของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถือว่าชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นจะสามารถจัดการได้ดีที่สุด เพราะสมาชิกหรือกลุ่มองค์กรในชุมชนมีความเข้าใจเรียนรู้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ จากแหล่งทรัพยากรได้ดี ดังนั้นการเปิดโอกาสให้องค์กรท้องถิ่น เข้ามามีบทบาทในการเสนอปัญหา การวางแผนพัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่ตามศักยภาพของตนจึงเป็นสิ่งจำเป็น (ปรีชาดี ลอตระกุล : 2534) และกลุ่มองค์กรเหล่านี้ มีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการ (formal groups) และกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (informal groups) การก่อเกิดกลุ่มประเภทต่าง ๆ จากแนวความคิดเรื่องกลุ่มและองค์กรจะเห็นได้ว่าถ้าหากพิจารณาในแง่การประกอบกิจกรรม และการตัดสินใจต่อแนวทางการพัฒนาชนบท กลุ่มหรือองค์กรที่มีบทบาทค่อนข้างมากมีอยู่ 3 ระดับ คือ ระดับท้องถิ่น (locality level) ระดับชุมชน (community level) และระดับกลุ่ม (group level) เพราะองค์กรท้องถิ่นเหล่านี้เกิดการรวมตัวในลักษณะความสนใจร่วมกัน มีการติดต่อสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด มีข้อตกลงร่วมกันที่ไม่ซับซ้อน หรือเป็นกระบวนการที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นเกิดจากระดับรากหญ้า (grass-root) ของสมาชิกในชุมชน เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาองค์กรท้องถิ่นเหล่านี้จำเป็นจะต้องมีการรวมตัวและการสร้างเครือข่ายที่มั่นคงในชุมชน โดยเฉพาะในการวางแผน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ภายใต้ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การสร้างองค์กรเครือข่ายของประชาชนทำได้หลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ขององค์กรแต่ละประเภท

เช่น องค์การด้านการประกอบอาชีพ องค์การด้านการจัดการป่าไม้ องค์การด้านกลุ่มสหกรณ์ต่าง ๆ ข้อควรคำนึงในการสร้างเครือข่ายขององค์กรคือการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นสำคัญ

2.2.2 องค์การท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร

Uphoff (1986 : 34-37) ได้สรุปแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์การท้องถิ่นว่า "ในระบบของทรัพยากรธรรมชาติถือว่าทรัพยากรสาธารณะประโยชน์ (common properties) มีความสำคัญต่อการนำมาพิจารณาเพราะทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพย์สินของส่วนรวม (collective goods) ชุมชนจะต้องมีการลงทุนร่วมกัน แม้ว่าจะเป็นการลงทุนที่มีใช้ตัวเงินก็ตาม ถ้าหากมีผู้บุกรุกหรือเข้ามาใช้ประโยชน์ที่สาธารณะอย่างเสรี สมาชิกภายในชุมชนจะต้องสืบให้ทราบข้อเท็จจริงในสภาพปัญหานั้น แล้วตามาตรการแก้ไขร่วมกัน อาจจะมีการสร้างข้อตกลงหรือระเบียบกฎเกณฑ์จากความเห็นของสมาชิกในชุมชนโดยส่วนรวม" เยาวลักษณ์ อภิชาติวิมล (2536) ชี้ให้เห็นว่าหลักการจัดการทรัพยากรชุมชน (Community Base Resource Management หรือ CBRM) ได้แก่

1. หลักการในการจัดการทรัพยากรชุมชนเป้าหมายหลักอยู่ที่ประชากรภายในชุมชน จะเป็นผู้นับระบบทรัพยากร ทรัพยากรและศักยภาพได้ดีที่สุด แต่การที่จะมีระบบการจัดการ ที่นำไปสู่ความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ของชุมชนในภาพรวมนั้นต้องคำนึงถึง ความยั่งยืนของระบบนิเวศน์-ความยั่งยืนของระบบสังคม(ของชุมชนนั้น ๆ)-ความยั่งยืนของวัฒนธรรม-ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ

2. องค์ประกอบของ CBRM ประกอบด้วย
 - 1) การพัฒนาหรือการบริหารจัดการต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง มีวิวัฒนาการเพื่อสนองความต้องการและคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น
 - 2) ระบบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจะต้องคำนึงถึงโครงสร้างของชุมชน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ และคำนึงถึงอนาคตของอนุชนรุ่นหลัง (new generation) ที่จะต้องมารับภาระ กับระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
 - 3) เป็นการจัดการและการกระทำที่อยู่ภายในขอบเขตจำกัดของระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติของชุมชน ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีความหลากหลาย (diversity) เพื่อสร้างความสมดุลย์ให้แก่ระบบนิเวศน์
 - 4) การนำใช้เทคโนโลยีต้องเหมาะสมกับการผลิตของชุมชนมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงมาตรฐานการครองชีพ รูปแบบการบริหารของชุมชนให้อยู่ในรูปของ การ

ประหยัด คุ้มค่า

3. กลยุทธ์ในการดำเนินงานประกอบด้วย 1) ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเอง ซึ่งกระทำได้โดยการให้ความสำคัญต่อสภาพพื้นที่ของท้องถิ่น การทำความเข้าใจระบบการใช้ทรัพยากรและประโยชน์ต่าง ๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยมองให้ครอบคลุมทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว กลุ่มองค์กร, ชุมชน และ ลุ่มน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงจุดประสงค์ของการวิเคราะห์ปัญหาแต่ละอย่าง หลังจากนั้นมีการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น (Inventory) เกี่ยวกับระบบทรัพยากรนั้น ๆ เพื่อหาขีดจำกัด (capacity) ของทุกระบบภายในระบบนิเวศนั้น ๆ ให้ความสำคัญต่อบุคคลในท้องถิ่น หรือศักยภาพของชุมชนเท่าที่จะทำได้ 2) ในระยะยาวให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง (community center) ในการกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมร่วมของชุมชน (collective action) และการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่มุ่งเน้นภาคเอกชน (private sector) เป็นสำคัญ 3) สร้างระบบการตัดสินใจระดับล่างภายในชุมชน กระทำได้โดยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นหรือชุมชนสู่ท้องถิ่น หรือชุมชน เพื่อให้ความเป็นอิสระ (autonomy) และสามารถควบคุมได้ด้วยตนเอง ขณะเดียวกันก็ควรจะอยู่ภายใต้ระบบวัฒนธรรมของท้องถิ่น หรือระเบียบแบบแผนของชุมชนเป็นแนวทาง 4) การใช้ CBRM ควรจะให้โอกาสแก่ทุกชุมชนโดยการสร้างมาตรฐานการยอมรับให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อที่จะให้เกิดการเรียนรู้โดยการกระทำหรือปฏิบัติจริง (learning by doing) หรือการนำร่องให้เห็นตัวอย่างที่ชุมชนสามารถจัดการได้เอง

2.2.3 ผู้นำชุมชนกับการจัดการ

ผู้นำ (leader) และความเป็นผู้นำ (leadership) เป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน แต่ก็มีข้อแตกต่าง คือ ผู้นำหมายถึงตำแหน่งภายในโครงสร้างของกลุ่ม หรือหมายถึงบุคคลที่ดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำ ส่วนความเป็นผู้นำ หมายถึง กระบวนการที่มีอิทธิพลของกลุ่ม เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ความเป็นผู้นำจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคนขึ้นไป มีการชักชวนคนอื่น ๆ เข้าร่วมตามแนวทางที่กำหนดเอาไว้ (โยธิน ศันสนียุทธ, 2530 : 114-116) ดังนั้นความเป็นผู้นำไม่ใช่เรื่องที่ดีอยู่กับบุคคลหนึ่งบุคคลใดโดยเฉพาะแต่อยู่กับทุกคนหรืออยู่กับกลุ่มนั้นเองและความเป็นผู้นำประกอบด้วยการกระทำร่วมกันต่าง ๆ เช่น การตั้งเป้าหมาย การช่วยเหลือกันดำเนินการไปสู่เป้าหมาย ปรับปรุงวิธีประสานงานให้สะดวกและร่วมมือกันดี ตลอดจนการสร้างแรง

ดึงดูดใจให้เกิดขึ้นกับสมาชิกในกลุ่ม (ธรรม เทศนา, ม.ป.ป. : 31-32) อุทัย หิรัญโต (2524 : 13) ได้ให้ความหมายของความเป็นผู้นำว่าเป็นกิจกรรมในการสร้างอิทธิพลจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชาหรือกลุ่มเพื่อที่จะก่อให้เกิดความพยายามร่วมกันใน การทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง กระบวนการของความเป็นผู้นำจึงประกอบด้วย ตัวผู้นำ (leader) ตัวผู้ตาม (follower) และสถานการณ์ (Situation) ในการที่จะกำหนดลักษณะของความเป็นผู้นำ สำหรับประเภทผู้นำ อุทัย หิรัญโต (2524 : 21-22) ได้แบ่งประเภทของผู้นำออกเป็น 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 ผู้นำแบบอัตตนิยม (autocratic leader) หรือแบบอัตตาธิปไตย คือ ผู้นำที่ชอบแสดงอำนาจ หรือความเหนือกว่าบุคคลอื่น ในลักษณะ ไม่ยอมรับความสำคัญของผู้ตอบ อาจจะเป็นเพราะไม่เชื่อในความสามารถของผู้อื่น ชอบเด็ดขาดและตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ประเภทที่ 2 ผู้นำแบบเสรีนิยม (laissez-faire leader) ผู้นำประเภทนี้เกลียดชังการใช้อำนาจเปิดโอกาสให้ทุกคนมีเสรีภาพอย่างกว้างขวาง ดูเหมือนว่าเป็นคนไม่มีหลักการ ปล่อยให้ไปทำตามความคิดของผู้ตาม หรือยินยอมให้สมาชิกชี้แนะแนวทาง ประเภทที่ 3 ผู้นำแบบประชาธิปไตย (democratic leader) โดยพิจารณาจากลักษณะและวิธีการทำงาน ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำที่ดี เพราะเป็นการให้ความสำคัญความเห็นของกลุ่มเหนือกว่าตนเอง ยอมรับความสำคัญของกลุ่มหรือเสียงส่วนใหญ่ เชื่อว่าลัทธิกลุ่มจะมีความเข้มแข็ง และประสบผลสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำประเภทใดก็ตามแล้วแต่ ซึ่งอิทธิพลที่ผู้นำจะใช้ในการจูงใจผู้อื่น ได้แก่นั่นสิ่งที่ควรคำนึงถึงคุณสมบัติสำคัญของผู้นำคือ ยอมรับด้วยเหตุผล และยอมรับด้วยมนุษยชาติการ นั้นหมายถึงความสามารถในการเป็นผู้นำนั้นไม่เท่าเทียมกัน โดยจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เวลา สถานที่ และคุณสมบัติส่วนตัว ตลอดจนทั้งวิธีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนนั้น บทบาทหน้าที่หลักก็คือ การนำการเปลี่ยนแปลง การมีส่วนร่วมสนับสนุนหรือประสานกระบวนการพัฒนา มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ ตลอดจนทั้งเป็นผู้ให้ข้อมูลข่าวสารและเสนอแนะความคิดเห็นอื่น ๆ โดยที่พฤติกรรมที่ผู้นำแสดงออกเป็นการชี้ให้เห็นศักยภาพของการมีความสามารถในตัวบุคคล รอบรู้และเข้าใจในสถานการณ์ต่างๆ ที่จะช่วยชี้นำกลุ่มได้ดี ดังนั้นอำนาจที่เกิดขึ้นกับผู้นำจึงประกอบด้วย 1) อำนาจที่เกิดจากตำแหน่ง 2) อำนาจที่เกิดจากสมาชิกในกลุ่มยอมรับในบทบาท และ 3) อำนาจในการทำให้บุคคลอื่นคล้อยตามหรือกระทำตาม ทำให้มีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจสังคมของชุมชนโดยรวม

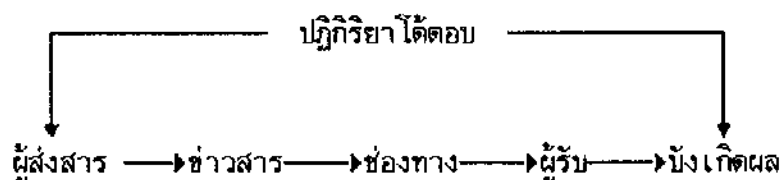
สรุปแนวความคิดการจัดองค์กรเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มของมนุษย์จะก่อให้เกิดพลัง หรืออำนาจต่อรองต่าง ๆ ภายในชุมชน ดังมีคำกล่าวของ Aristotle ที่ว่า "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม" นั่นคือ มนุษย์ไม่สามารถจะอยู่ตามลำพังได้คนเดียว จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพิงคนอื่นอยู่เสมอ การรวมกลุ่มเป็นกลไกอย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้ในการตอบสนองความต้องการของกันและกัน (เขาวลัทธิ อภิชาติวิมลนา, 2533)

โดยที่ปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดกลุ่มประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เช่น การร่วมกันตั้งกองทุนร้านค้าสวัสดิการ กองทุนข้าว, ปัจจัยด้านสังคม เช่น การไปทำบุญ การพบปะพูดคุยหรือสนทนากลุ่ม การประชุม และปัจจัยทางด้านจิตวิทยา เช่น การรวมกลุ่มมักทลายกวิตจะรู้สึกตัวตัวเองไม่ต่างเพี้ยนจากภารกิจทางศาสนา กลุ่มอาวูโสในชุมชนจะช่วยประนีประนอมได้ดี กรณีเกิดความขัดแย้ง แต่ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นการรวมกลุ่ม หรือก่อตั้งองค์กรมีพื้นฐานมาจากการควบคุม ทรัพยากรสาธารณะ (common properties) ภายในชุมชน ซึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดก็จะแตกต่างกัน และสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรของกลุ่ม เช่น ทรัพยากรน้ำ จะมีกลุ่มผู้ใช้ น้ำก็มีบทบาทหน้าที่และจำนวนสมาชิกแน่นอน ส่วนทรัพยากรป่าไม้ ถึงแม้ว่าจะมีแหล่งทรัพยากรชัดเจน แต่กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ไม่มีความแน่นอน มีการใช้ร่วมกันหลายคน หลายชุมชน ควบคุมได้ลำบาก ดังนั้นกระบวนการจัดการป่าไม้ของชุมชน (ป่าชุมชน) จึงอาศัยกลุ่มหรือองค์กรทำหน้าที่ดูแลรักษา ในขณะที่เดียวกันกลุ่ม หรือองค์กรที่เข้มแข็งก็ต้องอาศัยผู้นำกลุ่ม (leadership) ที่คอยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานหรือคอยกำกับดูแล สาเหตุที่ต้องมีผู้นำกลุ่มก็เพราะว่า การที่บุคคลในสังคมหรือในชุมชนมาอาศัยอยู่ร่วมกันหรือกระทำกิจกรรมร่วมกัน ทุกคนย่อมมีความแตกต่างทั้งทางด้านความคิด อารมณ์ การกระทำภายใต้ความแตกต่างนี้ทุกคนต้องมีจุดร่วมโดยการคัดเลือกหรือเลือกตั้งบุคคลที่มีความพร้อมที่สุด ทั้งความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดีมาเป็นตัวแทนหรือหัวหน้ากลุ่ม ฉะนั้นในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาผู้นำกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้านและกลุ่มไม่เป็นทางการ เช่น จ้า มักทลายกวิต พระภิกษุ ฯลฯ

2.3 หลักการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.1 การติดต่อสื่อสาร

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระดับท้องถิ่น นอกจากจะมีการประสานงานระดับต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนแล้ว สิ่งที่มีความจำเป็นต่อการส่งเสริม และ เผยแพร่งานได้อย่างชัดเจน คือ "การติดต่อสื่อสาร" เพราะปัจจุบันลักษณะของการพัฒนา ชนบทมีความทั่วถึงด้านข้อมูลข่าวสาร หน่วยงานต่าง ๆ มีการรับรู้ปัญหาของชนบท ในขณะที่ ชาวชนบทก็มีการรับรู้ข่าวสารบางส่วน หรือการนำเอาความรู้จากสังคมเมืองมาปรับใช้ใน ชนบทตามหลักการของการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ควรจะเป็นไปในรูปแบบของการติด ต่อสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) เพราะเป็นการรับข่าวสารทั้งผู้ ส่งข่าวสารและผู้รับข่าวสาร ความสำคัญของแนวคิดการติดต่อสื่อสาร พจนานุกรมศัพท์สังคม วิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน(2532:71) ได้ให้ความหมายของการสื่อสารไว้ดังนี้ การสื่อสาร เป็นกระบวนการที่ต้องมีองค์ประกอบของสำคัญ 5 ประการ คือ 1)ผู้ริเริ่ม (initiator) 2)ผู้รับ (recipient) 3)วิธี หรือพาหนะ (mode or vehicle) 4)สาร (message) และ 5)ผล ฉะนั้นการสื่อสารจึงเป็นกระบวนการที่ผู้ริเริ่มได้ส่งสาร โดยอาศัยพาหนะไปยัง ผู้รับและก่อให้เกิดผล ในกระบวนการส่งหรือการแลกเปลี่ยนอาจจะใช้ทั้งความคิด อารมณ์ ความเชื่อถือ ภาษา สัญลักษณ์ การชักชวน ฯลฯ ที่มุ่งบอกถึงการรับรู้ และเข้าใจซึ่งกันและ กันได้ และดิเรก ฤกษ์ทราษ (2528 : 59) ได้สรุปกระบวนการติดต่อสื่อสารไว้ดังนี้

ภาพที่ 3 แสดงกระบวนการติดต่อสื่อสาร

ถ้าหากกระบวนการติดต่อสื่อสารที่อยู่ในลักษณะเป็นระบบจะต้องมีปัจจัยสำคัญ คือ กระบวนการควบคุม (constraints) ให้อยู่ภายใต้ระบบที่กำลังดำเนินการ และจะต้องทำความเข้าใจ

เข้าใจในระบบย่อยที่มีส่วนเกี่ยวข้องภายในระบบโดยรวม การสื่อสารจะมีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในลักษณะของการถ่ายทอดความรู้หรือแนวคิดใหม่ ๆ ไปยังกลุ่มบุคคลต่าง ๆ โดยอาศัยความสัมพันธ์ของผู้ส่งสาร อาจจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำชุมชน หรือหน่วยงานเอกชนอื่นๆ ที่เข้าไปดำเนินงานในพื้นที่ ชวัญเรือน กิตติวัฒน์ (2531 : 34) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ คือ 1) ผู้ส่งสารจะต้องเป็นผู้ที่มีทักษะทัศนคติ ความรู้ และสถานภาพเป็นที่ยอมรับในสังคมวัฒนธรรม 2) สารหรือรหัสของสารจะต้องมีโครงสร้างชัดเจน ทั้งด้านเนื้อหา การจัดรูปแบบและความถูกต้องของข้อมูล 3) ผู้รับสาร ก็ต้องมีคุณลักษณะสอดคล้องกับผู้ส่งสาร และ 4) ช่องทางการสื่อสารต้องมีตัวเชื่อมโยงให้ติดต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะของการสื่อสารในการจัดการจัดองค์กร ได้แก่ การสื่อสารด้วยคำพูดโปสเตอร์ แผ่นพับ วิทยทัศน์ การประชุม การมีส่วนร่วมในกิจกรรม การอบรม ดูงาน สัมมนา การใช้หอกระจายข่าว ตลอดจนการประสานงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเป็นต้น

2.3.2 กิจกรรมส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎร

การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) คือ การที่ประชาชนหรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจ ในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง ดุษฎี อายุวัฒน์ และคณะ (2535 : 7) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นการที่ประชาชนได้มีโอกาสเข้าร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่กระบวนการเบื้องต้น จนถึงกระบวนการสิ้นสุดโดยที่การเข้าร่วมอาจจะร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือครบวงจรก็ได้ การเข้าร่วมมีทั้งรายบุคคล กลุ่มและองค์กร ซึ่งมีความคิดเห็นสอดคล้องกัน การรับผิชอบร่วมกัน เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

กล่าวโดยสรุปแล้ว การมีส่วนร่วม จึงหมายถึงการที่ประชาชนหรือชุมชนได้เข้ามามีส่วนในการกำหนดปัญหาการตัดสินใจตามความต้องการและทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมของชุมชนในลักษณะการร่วมมือ (co-operation) ทำให้ฐานะความเป็นอยู่มี

การไหลไปในทิศทางที่ต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมการพัฒนาชนบทที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของราษฎรจะต้องให้ความสำคัญ 4 ประการคือ ประการที่ 1 การกระจายอำนาจ เพื่อให้การมีส่วนร่วมที่เป็นอิสระ และสามารถกำหนดสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในชนบท มิใช่เป็นการแบ่งส่วนอำนาจทางการเมืองเท่านั้น ประการที่ 2 ความสามารถในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นการกระทำให้สิ่งที่สองของการที่ประชาชนมีอำนาจที่จะกำหนดสิ่งที่ตนต้องการได้ แต่การตัดสินใจที่จะต้องเรียนรู้ และมีการสะสมประสบการณ์หรือเหตุผลมากกว่าการกระทำ โดยความพอใจและเป็นไปตามเสียงข้างมากของกลุ่ม ประการที่ 3 การสร้างองค์กรประชาชน ที่จะเป็นตัวแทนในการติดต่อต่อรอง และปกป้องผลประโยชน์จากการกระทำของตน องค์กรนี้แม้ว่าควรจะเป็นองค์กรที่เข้มแข็งมีประสิทธิภาพ แต่ต้องเป็นองค์กรที่ไม่ซับซ้อนในการจำกัดสิทธิชาวชนบททั่วไปที่จะเข้าร่วมได้ ประการที่ 4 ผลประโยชน์ตอบแทนจากการมีส่วนร่วมของประชาชนนอกจากจะเน้นที่การกระทำแล้ว ยังเน้นที่การรับประโยชน์จากการกระทำที่เท่าเทียมกันด้วย

สรุปแนวคิดการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแนวคิดสำคัญที่กล่าวถึงในครั้งนี้ คือ การติดต่อสื่อสารหรือการประสานงานและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎร นั่นคือ ในกระบวนการจัดการประชุมชนของกลุ่มหรือองค์กรท้องถิ่น มีความจำเป็นที่สมาชิกกลุ่มต้องมีการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ที่เกี่ยวข้องกับประชุมชน เช่น การบุกรุกพื้นที่ เกิดไฟไหม้การนัดหมายวันเวลาปลูกต้นไม้กำจัดวัชพืชหรือมีหน่วยงานอื่นให้ความสนใจ เป็นต้น ส่วนรูปแบบในการติดต่อสัมพันธ์นั้นก็จะแตกต่างกันไปของแต่ละชุมชน เช่น การใช้หอกระจายข่าว การประชุมประจำเดือนในหมู่บ้าน การพบปะพูดคุย การสนทนากลุ่ม หรือการใช้สื่อเอกสารต่าง ๆ ส่วนใหญ่ผู้นำกลุ่มมักจะเป็นตัวแทนในการติดต่อสื่อสาร ปัญหาที่กลุ่มหรือองค์กรมักจะประสบในการสื่อสารคือ ขาดการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร หรือได้รับข้อมูลช่องทางเดียว (one-way communication) เช่น การที่ผู้นำชุมชนขอความร่วมมือให้ปลูกป่าเพื่อสนองนโยบายของรัฐ หรือการปลูกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวและเป็นการอนุรักษ์ของชุมชนแต่กลุ่มที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าชุมชนโดยตรงกลับไม่มีการใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ หรือไม่มีความยุติธรรมในกระบวนการฝังฝังป่าชุมชน

สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ถ้าอาศัยกรอบการวิเคราะห์ระดับของการมีส่วนร่วม ตามแนวคิดของ Uphoff (1981) อ้าง

ในอนงค์ พัฒนจักร (2535 : 43-44)แบ่งออกเป็น 4 ระดับคือ ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision-making) เป็นการตัดสินใจตั้งแต่ระยะเริ่มต้น หรือการตระหนักรับรู้ในปัญหา หรือกิจกรรมที่ต้องการเข้าร่วมและสนใจ ระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ทั้งในรูปของการร่วมปฏิบัติการสนับสนุนด้าน ทรัพยากรและร่วมลงแรงด้วยความเต็มใจ ระดับที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์หรือร่วมควบคุมกิจกรรมทั้งทางวัตถุหรือทางสังคมอาจจะเกิดขึ้นโดยส่วนตัวหรือต่อส่วนรวมก็ตาม ระดับที่ 4 การร่วมตรวจสอบวางแผนหรือประเมินผล เป็นการเข้าร่วมอย่างเต็มที่พร้อมที่จะเสียสละอย่างเต็มที่ทั้งทุนทรัพย์ เวลา แรงงาน และความสามารถที่มีอยู่ เช่น การร่วมเสนอปัญหา การวางแผนพัฒนากิจกรรม การตรวจสอบกระบวนการทำงานภายในกลุ่ม ดังนั้นในการจัดการประชุมชนขององค์กรท้องถิ่น จึงต้องอาศัยรูปแบบการติดต่อสื่อสาร หรือการประสานงาน และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ที่มีได้ทำหน้าที่ดูแลรักษาประชุมชนโดยตรงเพื่อที่จะแสดงความคิดเห็นและทัศนคติต่อภาพรวมในชุมชน

2.4. ความสัมพันธ์ของแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการประชุมชนขององค์กรท้องถิ่น : กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำห้วยทราย ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำเอาแนวความคิด และทฤษฎีมาใช้เป็นแนวทางหลายอย่าง เช่น แนวความคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศน์ เป็นการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศน์ และระบบสังคมมนุษย์ ทั้งสองระบบต่างก็มีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกันและกันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบใดระบบหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อปัจจัยที่มีอยู่ในระบบหรือระหว่างระบบและทำให้เสียสมดุลฉะนั้นระบบจะต้องมีการปรับตัวเพื่อรักษาความสมดุลเอาไว้ด้วยการปรับบทบาท และโครงสร้างหน้าที่ของแต่ละส่วนเพราะตามแนวความคิดกลุ่มโครงสร้างหน้าที่เชื่อว่า ในระบบหนึ่ง ๆ ของสังคมจะมีโครงสร้างหน้าที่ที่ทำงานเพื่อเป้าหมายความสมดุลของระบบอยู่แล้ว ถ้าหากระบบเสียสมดุล จำเป็นจะต้องนำมารักษาให้ระบบเข้าสู่สมดุลใหม่ ดังตัวอย่างกรณีทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายหรือใช้ประโยชน์จนร่อยหรอลงไป ทำให้ระบบสังคมที่ประกอบด้วยประชากรจำนวนมากและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ไม่สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติมาตอบสนองได้อย่างเพียงพอ

ระบบสังคมจึงต้องมีการปรับปรุงรูปแบบการใช้ธรรมชาติ โดยอาศัยหลักของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ตามความต้องการของท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทนั้น มีข้อจำกัดแตกต่างกันไปตามชนิดของทรัพยากร

สำหรับทรัพยากรป่าไม้ นับว่ามีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์ และระบบสังคมค่อนข้างมากเพราะการที่ทรัพยากรป่าไม้ลดลง ได้ส่งผลกระทบต่อทั้งสองระบบ เช่น การขาดแคลนไม้ใช้สอย เกิดภาวะฝนทิ้งช่วงหรือฝนแล้งเกิดอุทกภัยอย่างรุนแรง ขาดวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรม เกิดภาวะอากาศร้อนมากขึ้น เป็นต้น ดังนั้นแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ ควรจะกระทำควบคู่กันไป โดยคำนึงถึงหลักความสมดุล และเกื้อกูลกันระหว่างระบบทรัพยากรและระบบสังคม ในขณะเดียวกันรูปแบบการจัดการต้องสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน การพัฒนาอาชีพ รายได้ รวมทั้งคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่น แนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน ป่าชุมชน และวนเกษตรสาระสำคัญของแนวคิดด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้นี้ถือว่า คนและป่าไม้ ควรจะมีการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งในด้านการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ เพราะถ้าหากระบบนิเวศน์ของป่าไม้เปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ ฉะนั้นจะต้องมีกลุ่มหรือองค์กรเฉพาะเพื่อทำหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างเหมาะสม แนวคิดการจัดองค์การเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จึงมุ่งเน้นไปที่การบริหารและการดำเนินงานของกลุ่ม เช่น กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อมองความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มที่ได้ปฏิบัติตามกฎระเบียบของกลุ่ม และอำนาจการตัดสินใจผ่านผู้นำกลุ่ม ว่ามีความเหมาะสมต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพียงใด แนวคิดด้านการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ กิจกรรมการสื่อสาร การเผยแพร่ และการมีส่วนร่วมของราษฎรในกลุ่ม หรือในชุมชน เพราะปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การที่คนภายในชุมชน มีการติดต่อข้อมูล เทคโนโลยีการรับข่าวสาร การมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน เพื่อที่จะช่วยให้คนในชุมชนมีความรู้ทักษะ ตลอดจนทั้งประสบการณ์ใหม่ ๆ นำมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตน

2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ลักษณะของการจัดองค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้จะมีความสัมพันธ์กับการทำความเข้าใจในระบบทรัพยากรและการจัดการแต่ละประเภท การบริหารองค์กร การส่งเสริมองค์กร และสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาองค์กร นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ตลอดทั้งเงื่อนไขด้านอื่น ๆ ของท้องถิ่น ซึ่งมีผลงานการศึกษาวิจัยที่ได้อธิบายความสัมพันธ์ต่าง ๆ เอาไว้ คือ

เยาวลักษณ์ อภิชาติवलลภ และคณะ (2533) ศึกษาวิจัยเรื่องกลุ่มสังคมในชุมชนป่าไม้ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า กลุ่มสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการจัดตั้งอย่างเป็นทางการจากหน่วยงานของรัฐ มีสมาชิกหรือกรรมการที่ได้มาจากการเสนอแนะของผู้นำหรือหน่วยงานที่ดำเนินการจัดตั้ง มีโครงสร้างการดำเนินงานที่แน่นอน แต่มีกลุ่มพลานามัยมีกิจกรรมร่วมกันเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้น เพื่อไม่มีการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกกลุ่มก็จะสลายตัวไป ซึ่งมีกลุ่มเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่สร้างขึ้นเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนกลุ่มไม่เป็นทางการส่วนใหญ่เกิดจากความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจ การอาชีพ และการสังคม โดยทั่วไปแล้ว กลุ่มสังคมในชุมชนป่าไม้ มักจะมีความสนใจที่จะพัฒนากิจกรรมวนศาสตร์ในหมู่บ้านของตน หากกิจกรรมนั้นให้ผลประโยชน์ตอบแทนและเป็นที่น่าสนใจ ในด้านทัศนคติในการปลูกต้นไม้กันทุกกลุ่มในชุมชนมีความเห็นตรงกัน ในเรื่องของพันธุ์ไม้ ควรปลูกไม้ผลที่กินได้ และปลูกในพื้นที่สาธารณะ หรือบางส่วนในที่ทำกิน แต่ส่วนใหญ่เห็นว่าในชุมชนของตนไม่มีความเห็นพ้องที่จะร่วมกันปลูกป่าชุมชน เพื่อแบ่งปันผลประโยชน์กันได้ แต่ถ้าหากกลุ่มได้รับการสนับสนุนหรือได้รับแรงกระตุ้นจากภายนอกก็จะช่วยเพิ่มความสามัคคี และทำให้กลุ่มมีความเห็นพ้องทางสังคมมากขึ้น

ยงยุทธ บุราสิทธิ์ (2534) ศึกษาการดำเนินงานของชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณีบ้านชัยใต้ บ้านโคกน้อย และบ้านโนนกระโดน อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ประวัติความเป็นมาของกลุ่มมีสาเหตุมาจากการเข้ามาเป็นลูกจ้างของบริษัททำไม้ และการแสวงหาที่ดินทำกิน จนกระทั่งรัฐได้ประกาศเป็นเขตป่าอุทยานแห่งชาติ ในการก่อตั้งกลุ่มชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดจากความกลัวว่ารัฐจะดำเนินการยึดที่ดินคืน จึงได้รวมตัวกันเพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านก็มีความสามารถในการดูแล

แลรักษาป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ จนกระทั่งต่อมาได้มีสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA) และหน่วยงานของรัฐเข้ามาสนับสนุนให้มีการขยายเครือข่ายการอนุรักษ์ไปยังหมู่บ้านข้างเคียง คุณลักษณะสำคัญในการอนุรักษ์ของชมรม จะมีกิจกรรมด้านการพัฒนาอาชีพทางด้านการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่ไม่ต้องพึ่งพิงป่าไม้มากนัก โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งรัฐและเอกชน สำหรับกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สมาชิกกลุ่มมีความคาดหวังที่จะดูแลรักษาร่วมกันในเกณฑ์สูง โดยการทำทดระเบียบข้อปฏิบัติร่วมกัน ไม่เคยมีสมาชิกละเมิดข้อสัญญา จึงทำให้สมาชิกกลุ่มเพิ่มขึ้นทุกปี

ตฤณี อายุวัฒน์ และคณะ (2535) ได้วิจัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในงานวนศาสตร์ชุมชน : กรณีชุมชนห้วยม่วง พบว่ากระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาของหมู่บ้านส่วนใหญ่ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็นแกนสำคัญ สำหรับกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน การดำเนินงานและกระบวนการตัดสินใจ ประชาชนมีส่วนร่วมในช่วงการกำหนดแผนงานกิจกรรมต่างๆ โดยการกระจายผลประโยชน์จากผู้นำไปสู่ส่วนรวม ทั้งนี้เพราะในการดำเนินงานของโครงการนำร่องวนศาสตร์ชุมชน เจ้าหน้าที่ที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ (จปป.) จะติดต่อกับผู้นำก่อนแล้วจึงจะจะไปที่กิจกรรมหรือครัวเรือนต่าง ๆ สำหรับการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนประเภทต่าง ๆ พบว่า กลุ่มผู้นำร้อยละ 15.39 เข้าร่วมในกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชนตามบทบาทและความสามารถ กลุ่มผู้มีฐานะดี ร้อยละ 53.85 เข้าร่วมในกิจกรรมวนศาสตร์ ชุมชน กลุ่มฐานะยากจนร้อยละ 30.76 จะประกอบอาชีพรับจ้างจึงให้ความสนใจต่อกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชนค่อนข้างน้อย กลุ่มชายหญิงพบว่าเพศหญิงให้ความสนใจในกิจกรรมวนศาสตร์ด้านอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหม กลุ่มเพศชายสนใจด้านการอนุรักษ์และกลุ่มเด็ก เยาวชนมักจะเข้าร่วมในกิจกรรมการปลูกฝังจิตสำนึก และใช้กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ เป็นแนวทาง เช่น วันเด็กแห่งชาติ ในด้านปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมในงานวนศาสตร์ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมเหล่านั้นต้องสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน มีผู้สนใจ กลุ่มมีเวลาและฐานะพออยู่พอกัน กิจกรรมนั้น ๆ ต้องให้ประโยชน์อันใกล้ ก่อให้เกิดความรู้ และความสัมพันธ์ส่วนตัวของชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของโครงการฯ เช่น จปป. ฉะนั้นกิจกรรมวนศาสตร์ที่อยู่ในระดับ "ครัวเรือน" จึงมีความสำคัญ และมีบทบาทค่อนข้างมาก รองลงมาคือ กิจกรรมตามกลุ่มสนใจประเภทต่าง ๆ ทั้งนี้โครงการนำร่องวนศาสตร์ชุมชน จะต้องมีการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

วิทย์ จำรัสพันธุ์ และคณะ (2535) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยองค์การท้องถิ่นพบข้อสรุปสำคัญ 4 ประการคือ 1) ลักษณะการจัดการป่าชุมชนของคนชนบทมีสองประเภทได้แก่ การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมอาศัยความเชื่อเรื่องผี พุทธศาสนา เป็นกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชุมชน และการจัดการป่าชุมชนโดยใช้พลังองค์กรทางสังคม จะมีกฎระเบียบที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการป่าไม้ 2) วัตถุประสงค์ของการจัดการป่าชุมชนในชนบทมีทั้งวัตถุประสงค์เชิงการอนุรักษ์ และการจัดการผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชน 3) องค์ประกอบของการจัดการป่าชุมชนมีทั้งหน่วยทางสังคมได้แก่ ครอบครัว คณะกรรมการ มีระบบแรงจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมและเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน รวมไปถึงการเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบการถือครองที่ดิน และตัดไม้ของป่าชุมชน 4. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน สามารถจัดการป่าชุมชนได้ระดับหนึ่ง โดยที่คณะกรรมการและสถาบันทางศาสนา มีบทบาทเด่นในการจัดการ อาศัยทั้งแรงศรัทธาในศาสนา และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านมีส่วนกำหนดขึ้นเป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชน โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับและการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นสำคัญ

อนงค์ นิลนัจกร (2535) ศึกษาการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้กรณีบ้านห้วยม่วง จ.ขอนแก่น สรุปได้ว่าสตรีส่วนมากมีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้เกิดจากปัจจัยการมีขนาดครัวเรือนใหญ่ อาศัยอยู่นาน อายุไม่มากนัก ภาวะหนี้สินน้อย และปัจจัยที่สัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมคือรายได้เพราะผู้เข้าร่วมมีความคาดหวังด้านรูปธรรมรองลงมาคือการรับข่าวสาร ความรู้ และความตระหนักที่ได้จากการเข้าร่วม และ สุนทรชัย มั่งมีสิทธิ์ (2535) ได้ศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน ได้ข้อสรุปว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมคือ ตำแหน่งในหมู่บ้าน การได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ฯ ที่ส่งเสริม ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการเสื่อมโทรมของป่าไม้ โอกาสในการมีส่วนร่วม และทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อโครงการปลูกป่าชุมชนของศูนย์ฯ โดยมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ 0.05 ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมได้แก่ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ระดับรายได้ต่อปี ความคาดหวัง ประโยชน์ ลักษณะการถือครอง และขนาดการถือครองที่ดิน

มงคล ด้านฐานันท์ และคณะ (2536 : 183-195) ได้ศึกษาวิจัยแนวทางการพัฒนา
 ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสรุปรูปแบบการจัดการขององค์กรชุมชนไว้ คือ
 การริเริ่มองค์กรประกอบด้วย 2 ประเภท คือ ประเภทแรก เป็นองค์กรที่ริเริ่มโดยชุมชน
 มีการรวมตัวกันเพื่อพยายามแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ อาจจะอาศัยผู้นำชุมชนเป็น
 ผู้ริเริ่มหรือเกิดจากการกระตุ้นของภายนอกชุมชนตลอดทั้งเป็นการรวมตัวกันตามความสนใจ
 ในสภาพปัญหาหรือความต้องการคล้ายคลึงกัน ประเภทที่สอง คือองค์กรที่ริเริ่มจากภายนอก
 ชุมชน ส่วนมากเกิดจากแนวนโยบายของรัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน
 เข้ามาดำเนินการก่อตั้งหรือผลักดันนโยบายมาสู่ภาคปฏิบัติ ในพื้นที่เพื่อให้ชาวบ้านมีการรวม
 กลุ่ม โครงสร้างขององค์กรประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นโครงสร้างองค์กร
 ที่เป็นทางการ จะมีตำแหน่งประธานกลุ่ม รองประธาน กรรมการฝ่ายต่าง ๆ และเลขา
 นุการเป็นต้น มักจะเป็นองค์กรที่เกิดจากการสนับสนุนจากรัฐหรือหน่วยงานภายนอก ลักษณะ
 ที่สองเป็นโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการ มักจะไม่มีโครงสร้างแน่นอน ผู้นำกลุ่มจะได้รับการ
 ยอมรับจากชุมชนและเป็นบุคคลสำคัญขององค์กรอาศัยความคุ้นเคย เพื่อนบ้านหรือเครือญาติ
 ติดต่อกันสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม สำหรับหน้าที่องค์กรประกอบด้วยหน้าที่สำคัญ 4 อย่างคือองค์กร
 ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร องค์กรที่ทำหน้าที่ด้านสังคม และวัฒนธรรม องค์กร
 ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ และองค์กรเพื่อการต่อสู้ด้านการเมือง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ของ
 องค์กรมีลักษณะสำคัญ เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในองค์กร เช่น การปรึกษาหารือเพื่อ
 แก้ปัญหาของกลุ่ม เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน ส่วนมากมักจะติดต่อผ่านผู้
 นำกลุ่มเป็นสำคัญโดยที่องค์กรต่าง ๆ เหล่านี้สามารถปรับตัวได้ค่อนข้างดี แต่โครงสร้าง
 อำนาจในชุมชนยังไม่สามารถลงตัวได้ดี แนวนโยบายต่าง ๆ ของรัฐหรือหน่วยงานภายนอก
 ทำให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของชุมชนและแนวนโยบายนี้ยังเป็นตัวแปร
 สำคัญในการผลักดันทิศทางการของกลุ่ม การรวมตัวกันส่วนใหญ่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้ามากกว่า
 ผลประโยชน์ระยะยาว

Vergara (1986) ได้สรุปให้เห็นว่า ป่าชุมชนเป็นความสัมพันธ์ของการใช้ที่ดิน
 ขนาดเล็กโดยการผสมผสานระหว่างป้าธรรมชาติและระบบเกษตร กลยุทธ์ในการวางแผน
 และการดำเนินงานต้องส่งเสริมให้เกษตรกรได้พัฒนาระบบการผลิต และการบริการขึ้น
 พื้นฐานอย่างเหมาะสม ระบบการใช้ที่ดินภายในกิจกรรมป่าชุมชนต้องคำนึงถึงเงื่อนไขส่วน

ตัว ชุมชน และระบบหน่วยงานหรือการเข้ามาควบคุมโดยภาครัฐ ต้องพิจารณาถึงแรงจูงใจ ความต้องการ ทักษะและพฤติกรรมของเกษตรกร หน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุนจะต้องสร้างความเข้าใจอย่างเต็มที่ เพราะถ้าหากมีการวางแผนการพัฒนาไว้อย่างดี ก็จะทำให้บรรลุเป้าหมายและช่วยสร้างสวัสดิการให้เกษตรกรยากจนได้

Sarma (1985) พิจารณาเห็นว่าข้อจำกัดของกิจกรรมป่าชุมชน ต้องเข้าถึงโอกาสของกลุ่มผู้ใช้แรงงานและพัฒนารายได้ เพื่อตอบสนองต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้ไม่มีที่ดินทำกินและผู้ต้อยโอกาสในสังคม แนวทางการจัดการป่าชุมชน จึงมุ่งประเด็นไปที่การมีส่วนร่วมของกลุ่มองค์กรท้องถิ่นและลักษณะการมีส่วนร่วมนี้จะนำมาซึ่งการพึ่งตนเอง และความสามารถเฉพาะอย่างในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง (Sila, 1993) โดยที่ความหมายของการมีส่วนร่วมนั้น ควรจะให้โอกาสกลุ่มผู้ยากจนเข้ามาจัดการและควบคุมทรัพยากรด้วยกลุ่มของเขา ในกระบวนการแลกเปลี่ยนและการแบ่งสรรผลประโยชน์อย่างทั่วถึง คำนี้ถึงผลกระทบในระยะยาวและความยั่งยืนของระบบการผลิตภายใต้การตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจและระบบนิเวศของชุมชน นอกจากนี้ปัจจัยที่ต้องคำนึง คือ ความแตกต่างด้านการใช้แรงงาน โอกาสและช่องทางด้านการตลาด ที่ตอบสนองเฉพาะเรื่อง (Poffenberger, 1992) กลุ่มหรือองค์กรท้องถิ่นที่เข้ามาจัดการป่าชุมชน จะมีความแตกต่างกันหลายระดับ Uphoff (1986) ได้ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มหรือสถาบันจะมีตั้งแต่ระดับใหญ่คือนานาชาติลงมาถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจโดยตรงในกิจกรรมต่าง ๆ อย่างน้อยที่สุดในระดับท้องถิ่นก็ประกอบด้วย ระดับภูมิภาค-ชุมชน-กลุ่มหรือองค์กร เช่นการจัดการป่าชุมชนของกลุ่ม "ปัญจยัต" (Panchayat) ในประเทศเนปาล เป็นการรวมกลุ่มของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน โดยการสร้างความเข้าใจและให้โอกาสอย่างทั่วถึงต่อสมาชิกภายในชุมชน (Vidyarthi, 1989) หรือกรณีกลุ่ม "ชิปโก" (Chipko) ในประเทศอินเดีย เป็นการรวมกลุ่มของสตรีส่วนใหญ่เพื่อร่วมกันปกป้องและอนุรักษ์สร้างจิตสำนึก ตลอดจนให้ความรู้แก่ประชาชน ให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้บริเวณเทือกเขาหิมาลัย เพราะมีกลุ่มบริษัทเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ จนทำให้ระบบนิเวศและสภาพการดำรงชีวิตต้องเสียสมดุล (Rao, 1991) พื้นฐานในการรวมกลุ่มของชาวบ้านเหล่านี้จึงมีทั้งการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่ในกระบวนการจัดการป่าไม้เพื่อชุมชน ส่วนหนึ่ง

เกิดจากระบบภูมิปัญญาในชุมชน Thomas (1992) ได้อธิบายไว้ว่าการจัดการป่าไม้ด้วยระบบภูมิปัญญาชุมชนนั้นเป็นการจัดการของกลุ่มชาวบ้านผู้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินค่อนข้างน้อย และดำเนินมาช้านานมีการใช้เทคโนโลยีท้องถิ่น ระบบการปลูกพืชที่สัมพันธ์กับการเลี้ยงสัตว์ที่มีความหลากหลายบนพื้นฐานการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรม และความต้องการขององค์กรในท้องถิ่น กล่าวโดยสรุปแล้วในระบบภูมิปัญญาชุมชนจึงเป็นความต้องการจะกระจายอำนาจในการจัดการป่าไม้ของชุมชน ที่สามารถตอบสนอง ต่อปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตเฉพาะอย่าง ในขณะเดียวกันก็ช่วยลดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการประยุกต์ประสบการณ์เข้ามาปรับใช้ในระบบการใช้ที่ดินที่ช่วยให้เข้าถึงเงื่อนไขทางธรรมชาติ ภายใต้การควบคุมขององค์กรในท้องถิ่น (Poffenberger, 1992 : 16) ฉะนั้นบทบาทหน้าที่ในการจัดการป่าไม้ชุมชนขององค์กรในท้องถิ่นจึงให้ความสำคัญกับประเด็นต่าง ๆ คือ ภาวะผู้นำ แนวนโยบายที่แน่นอน การวางแผนและการสนับสนุนงบประมาณ การให้ข่าวสารที่สร้างสรรค์ และการควบคุม การจัดการและพัฒนาบุคลากร และการเสริมแรงหรือระบบการให้รางวัลอย่างเหมาะสม (FAO, 1986 : 148-149)

Nasim (1992) ได้ศึกษาการดำเนินงานภายใต้โครงการวนศาสตร์ชุมชน กรณีประเทศปากีสถาน โดยเน้นบทบาทขององค์กรในชุมชน คือ คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน (Village Development Committees หรือ VDC) และกลุ่มสตรีในชุมชน พบข้อสรุปแนวทางการจัดการกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน คือ

1. การคัดเลือกสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมโดยการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนที่สามารถเป็นแหล่งอาหาร ไม้ฟืนเพิ่มรายได้และเสริมหน้าที่การงานโดยหลีกเลี่ยงปัญหาและความขัดแย้งในชุมชนด้วยการกระจายผลประโยชน์ระหว่างเจ้าของที่ดิน และผู้เช่าที่ดินอย่างเหมาะสม
2. ต้องคำนึงถึงความแตกต่างทางโครงสร้างและอำนาจหน้าที่ภายในหมู่บ้าน กรณีชุมชนมีความคล้ายคลึง (homogeneous) ควรคำนึงถึงระบบการผลิตและความยั่งยืนระยะยาว แต่ถ้าชุมชนมีความหลากหลาย (heterogeneous) ควรคำนึงถึงระบบการผลิตที่ก่อให้เกิดความเสมอภาคด้านอาชีพ
3. ควรได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณบางส่วน ซึ่งหลังจากนั้นจะต้องหาแหล่งแกไขปัญหาเพื่อยกระดับการผลิต เพื่อป้องกันมิให้ขาดความต่อเนื่องในพื้นที่
4. ถ้าหากชาวบ้านมีแรงจูงใจที่จะร่วมกันดูแลรักษา ก็จะทำให้เกิดทักษะในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างดี แต่ก็ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดอื่น ๆ รวมทั้งความเข้มแข็งของคณะกรรมการหมู่บ้านด้วย

5. ต้องส่งเสริมให้ชาวบ้านกลุ่มที่เป็นเจ้าของที่ดินและกลุ่มผู้ไม่มีที่ดินทำกิน ร่วมกันเข้ามาจัดการ ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านไม่ควรจะเข้มงวดมากเกินไป

6. กรณีที่คณะกรรมการหมู่บ้านขาดความเชื่อถือในการบริหารควรมีการคัดเลือกสมาชิกที่มีความเสียสละและเหมาะสม เพื่อสร้างอำนาจการยอมรับในองค์กรด้วยวิธีการ公开招聘ได้ปัญหาและหาข้อสรุปร่วมกันกับสมาชิก

7. ภายใต้สภาวะความอ่อนแอของคณะกรรมการ และการใช้กฎระเบียบท้องถิ่นควบคุมได้ไม่เต็มที่ หน่วยงานของรัฐจะต้องให้การสนับสนุนด้านกฎหมาย เพื่อช่วยชี้แนวทางการประสานความอยู่รอดขององค์กร

8. สร้างข้อตกลงร่วมกันระหว่างโครงการที่เข้าไปส่งเสริม ภายใต้กฎระเบียบชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการวางแผนการใช้ที่ดิน รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐเพื่อส่งเสริมให้เกิดสิทธิสำหรับกลุ่มผู้ได้รับประโยชน์อย่างชัดเจน

9. การได้รับความช่วยเหลือด้านการเงิน สำหรับคณะกรรมการหมู่บ้านจะต้องมีความต่อเนื่องจะต้องค่อย ๆ ลดจำนวนลงจนกว่ากิจกรรมการปลูกป่าชุมชนเริ่มได้ผลและต้องมีค่าจ้างบางส่วนสำหรับผู้ดูแลรักษา ขณะเดียวกันกลุ่มควรมีการประสานงานกับหน่วยงานอื่น หรือการรวมกลุ่มสหกรณ์ เพื่อผลักดันให้มีกองทุนกลุ่มและเรือนเพาะชำชุมชน

10. โครงการที่เข้ามาส่งเสริมต้องกำหนดทิศทางและเป้าหมายอย่างชัดเจน โดยเน้นการฝึกอบรมและเทคนิคในการจัดการให้แก่กลุ่มเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นกับสมาชิกสามารถขยายเครือข่ายในระยะต่อไป

Kalyawongsa (1993) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนและการให้ความรู้ในงานวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทย พบว่า การดำเนินงานภายใต้โครงการวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทย ทั้งภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พยายามจะแก้ไขปัญหาสภาพป่าที่ถูกทำลาย ด้วยวิธีการส่งเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ (Community Organizer = CO) เข้าไปประจำอยู่ในพื้นที่เพื่อแลกเปลี่ยนปัญหาความรู้ข่าวสาร และประสานนโยบายระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งถ้าหากบทบาทของ CO เป็นที่ยอมรับในชุมชนก็จะช่วยให้แนวนโยบายของรัฐในการส่งเสริมป่าไม้ชุมชนมีความสะดวกยิ่งขึ้น โดยถือว่าวิธีคิดและการ

จัดการป่าไม้จะมาจากพื้นฐานและความต้องการของชาวบ้านเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามปัญหาที่ประสบอยู่เป็นประจำ คือปัญหาเรื่องระบบการเกษตรและความตึงเครียดในเรื่องที่ดินเช่น ไม่มีที่ดินทำกิน ที่ดินมีน้อย หรือไม่มีกรรมสิทธิ์ จึงเป็นข้อจำกัดต่อแรงจูงใจของชาวบ้านที่ต้องการเข้าร่วมโครงการสำหรับกระบวนการเรียนการสอนในงานวนศาสตร์ชุมชน จะต้องคำนึงถึงปัญหาและข้อจำกัดต่างๆ ด้วยการประยุกต์ใช้สื่อที่เหมาะสม มีการปรับกระบวนการเรียนรู้ให้เข้าถึงระดับบุคคล ส่วนบทบาทของ CO จะต้องประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากหน่วยงานป่าไม้ อย่างไรก็ตาม เครื่องมือหรือวิธีการต่าง ๆ จะต้องช่วยแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมของป่าไม้ภายในชุมชนเป็นสำคัญ เพื่อจะช่วยสร้างแรงจูงใจให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในโครงการมากขึ้น

Sila (1993) ได้ศึกษาวิจัยบทบาทของนักส่งเสริมป่าไม้ในงานป่าไม้ชุมชนกรณีศึกษาป่าไม้เขตและสำนักงานพัฒนาป่าไม้จังหวัดขอนแก่น พบว่า ป่าชุมชนไม่เพียงแต่เป็นกิจกรรมการปลูกป่าตามความเหมาะสมเท่านั้น แต่รวมไปถึงความเกี่ยวพันทางสังคมที่เป็นการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน และเงื่อนไขทางนิเวศวิทยา

นักส่งเสริมป่าไม้จะต้องให้ความสำคัญ กับบทบาทในการส่งเสริมโครงการพัฒนาป่าชุมชนโดยการวางแผนแนวทางการดำเนินงานอย่างรอบคอบและสามารถเข้าถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการประยุกต์เทคนิคความรู้ข่าวสาร เพื่อให้เห็นไปตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มเป้าหมายด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจจากกิจกรรมการปลูกต้นไม้ อย่างไรก็ตามหน่วยงานต่าง ๆ จะต้องให้ความร่วมมือกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การพัฒนากิจกรรมป่าชุมชน เพราะมีปัจจัยหลายประการที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินงาน ทั้งทางด้านกายภาพ ข้อจำกัดทางสังคม ที่ถือว่าเป็นอุปสรรคต่อการจัดการป่าชุมชน นอกจากการให้ความรู้ ข่าวสาร และการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนแล้วในกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในองค์กรจะต้องมีการปรับปรุงวิชาการ เทคนิควิธีและการพัฒนาหลักสูตรอย่างเหมาะสม ได้มีผู้ศึกษาวิจัยความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ และการพัฒนาหลักสูตรด้านการจัดการป่าไม้ไว้ดังนี้

Triraganon (1993) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรการอบรมด้านวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทย พบว่าปัญหาสำคัญที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาหลักสูตร คือ 1) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับงานวนศาสตร์ชุมชนบางส่วนยังไม่ชัดเจนในบทบาทหน้าที่ และความเข้าใจ

ใจในการดำเนินการดำเนินงาน 2) กระบวนการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ป่าไม้ยังขาดความสมบูรณ์ในการพัฒนาหลักสูตร

แนวทางการดำเนินงานวนศาสตร์ชุมชนจำเป็นจะต้องประสานความร่วมมือระหว่าง ส่วนกลาง-ภูมิภาค-ท้องถิ่น (ระดับอำเภอ) ซึ่งส่วนภูมิภาคและอำเภอจะนำนโยบายและ จุดประสงค์ไปเผยแพร่และประยุกต์ใช้ในพื้นที่ ถ้าหากเจ้าหน้าที่ฝ่ายปฏิบัติเกิดความสับสน ก็จะก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้าน ตลอดทั้งการไม่ยอมรับบทบาทของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ ดังนั้นเนื้อหาของการจัดโปรแกรมการฝึกอบรมด้านวนศาสตร์ชุมชนต้องเน้นบทบาทของ เจ้าหน้าที่ระดับภูมิภาคและอำเภอ เพื่อให้สอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาและความต้องการ ของชาวบ้านแต่ละพื้นที่ มีการประยุกต์ภูมิปัญญาชุมชนบรรจุไว้ในหลักสูตร การอบรมแต่ละ ระดับต้องจัดให้มีกิจกรรมอย่างเข้มข้นที่เป็นการริเริ่มโดยชุมชน (หมู่บ้าน) ถ้าเปรียบเทียบกับ การสร้างบ้านก็เหมือนกับความร่วมมือเพื่องานในการยกโครงสร้างบ้าน ในท้ายที่สุดก็จะมี การมุงหลังคา ซึ่งเปรียบเทียบกับส่วนกลางที่จะต้องวางแผนให้ครอบคลุม ทั้งด้านการติดตาม ประเมินผลการช่วยเหลือและพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับระดับภูมิภาคและท้องถิ่น การจัด องค์การที่มีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรอีกลักษณะหนึ่ง คือ การส่งเสริมให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในท้องถิ่นของตนเอง ลักษณะการมีส่วนร่วมก็มีความแตกต่างกันตามข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ และสังคมวัฒนธรรม กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่าปัจจัยที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่นมี ความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจทั้งรูปแบบ กระบวนการหรือลักษณะขององค์กร ระบบ ทรัพยากรและการจัดการ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งความสัมพันธ์ ทางสังคม การบริหารกลุ่มและสภาวะความเป็นผู้นำ

2.6 กรอบความคิดในการศึกษา

จากแนวความคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถนำมาสรุปเป็นกรอบ แนวคิดในการศึกษาวิจัย เรื่อง การจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น ได้ดังนี้องค์กรท้องถิ่น ในการศึกษาคั้งนี้ คือ "ระดับหมู่บ้าน" มีการติดต่อสัมพันธ์กันของสมาชิกภายในกลุ่ม มีจุดมุ่ง หมายร่วมกัน การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของสมาชิกที่คำนึงถึง โครงสร้างหน้าที่และบทบาทที่

ตนเองอยู่ มีการแบ่งงานกันทำตามขีดความสามารถของสมาชิก (Blau and Scott, 1962 : 4) กลุ่มหรือองค์กรที่ดำรงอยู่ในสังคมส่วนใหญ่จะอยู่ในฐานะระบบเปิด (open system) Gouldner (1959, 405) ได้อธิบายไว้ว่า องค์กรในฐานะระบบเปิดจะเป็นระบบสังคมตามธรรมชาติ ในการรวมกลุ่มจะคำนึงถึงความต้องการของสมาชิกในสังคมเน้นเรื่องความเป็นธรรมในกระบวนการจัดองค์กรมีการติดต่อประสานงานกับองค์กรอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้องค์กรสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่คำนึงถึงระเบียบหรือกฎเกณฑ์มากเกินไป การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์กรจะสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และเงื่อนไขต่างๆ ในสังคมที่องค์กรนั้นดำรงอยู่กลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ในสังคมจะมีโครงสร้างหน้าที่อยู่แล้วขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นก่อตั้งเป็นทางการหรือไม่ เช่น กลุ่มองค์กรท้องถิ่นระดับหมู่บ้านจะประกอบด้วย กลุ่มกรรมการหมู่บ้าน (กลุ่มทางการ) กลุ่มมัคทายกวัด กลุ่มกองทุนพัฒนา กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ฯลฯ กลุ่มเหล่านี้จะไม่เป็นทางการ ถ้าพิจารณาในระดับลุ่มน้ำจะมีกลุ่มหรือองค์กรที่มีขนาดใหญ่ได้แก่ กลุ่มผู้ใช้น้ำ (มีหลายหมู่บ้านใช้ร่วมกัน) กลุ่มผู้เก็บภาษีของป่า เช่น เก็บหน่อไม้ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ในอุทยาน มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ และกลุ่มคณะกรรมการสภาตำบล ซึ่งเป็นกลุ่มที่เป็นทางการ เป็นต้น กลุ่มองค์กรแต่ละระดับจะมีการรวมตัวอยู่ในโครงสร้างชุมชน ทั้งระดับหมู่บ้าน และระดับลุ่มน้ำ ลักษณะการรวมกลุ่มดังกล่าวสมาชิกในกลุ่มจะมีความสมัครใจที่จะประกอบกิจกรรมร่วมกันในลักษณะ "มีการกระทำ" (action) และการติดต่อระหว่างสมาชิกด้วยกัน (interaction) ในการกระทำของกลุ่ม หรือองค์กรจะอยู่ภายใต้การจัดระเบียบทางสังคม มีการแบ่งงานกันทำตามสถานการณ์และบทบาทของสมาชิกซึ่งในการดำเนินงานของกลุ่ม จะคำนึงถึงความเป็นปึกแผ่น (solidarity) และความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม (collection conscience) เป็นสำคัญ (ศิริพร จิตะฐาน และคณะ, 2533) การดำรงอยู่ในชุมชนของกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้จะมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ได้แก่ สภาพทั่วไปของชุมชน เช่น ระบบทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พัฒนาการหรือการก่อตั้งชุมชน ระบบการผลิตของชุมชน และความสัมพันธ์ทางสังคม นั่นคือมีความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศวิทยาและระบบสังคม

สำหรับทรัพยากรป่าไม้ถือว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่อยู่ภายใต้ระบบนิเวศ ส่วนกลุ่มหรือองค์กรท้องถิ่นก็อยู่ในระบบสังคมเช่นกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างทรัพยากรป่าไม้กับ

องค์กรท้องถิ่น จึงเป็นผลรวมของการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม หรืออธิบายอีกอย่างหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดจากปัจจัยด้านประชากร (P) ได้แก่ ปัจเจกบุคคลในชุมชน กลุ่มหรือองค์กร (O) ได้แก่ กลุ่มสังคมต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในชุมชน สิ่งแวดล้อม (E) ได้แก่ ป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ พืช สัตว์และเทคโนโลยี (T) ได้แก่ การนำทรัพยากรมาประยุกต์ใช้ เช่น รถไถนา เลื่อย มีด ปุ๋ย อุปกรณ์การเกษตรต่าง ๆ (Dunlap and Catton, 1979)

การศึกษาถึงภาพรวม (holistic view) ระหว่างความสัมพันธ์ของคน (องค์กร ชุมชน) กับทรัพยากรป่าไม้มีความจำเป็นที่จะต้องอธิบายว่าแต่ละปัจจัยเกี่ยวข้องกันอย่างไร แต่จุดเน้นในการศึกษาค้นคว้าวิจัยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่าง $O \rightleftharpoons E$ หรือ องค์กร $\rightleftharpoons$ สิ่งแวดล้อม(ป่าไม้) ทั้งในระดับลุ่มน้ำและระดับหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นองค์กรท้องถิ่นที่ใช้ในการศึกษา ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกันออกไปของแต่ละชุมชน และมีความหมายขยายกว้างตามขอบข่ายของสภาพทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ และผู้ใช้ (user group) ถ้าหากผู้ใช้มีความเป็นกลุ่มและแบ่งแยกได้เด่นชัด ประกอบกับสามารถคาดการณ์ทรัพยากรป่าไม้ในแง่ปริมาณและคุณภาพได้ จะทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการได้ดี แต่ถ้าหากกลุ่มผู้ใช้รวมทั้งสภาพป่าไม้ไม่มีความชัดเจน ไม่สามารถทำนายปริมาณ หรือคุณภาพได้ การจัดการจะทำได้ยากและชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมน้อยลง (ประยุกต์จากแนวคิด Uphoff, 1986) จะเน้นการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรท้องถิ่น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง คือ "การจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น" นอกจากจะมีปัจจัยภายในชุมชนแล้วยังมี ปัจจัยภายนอกชุมชนมาเกี่ยวข้อง ได้แก่ นโยบายของรัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านป่าไม้ เช่น การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวนแห่งชาติ การควบคุมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ส่วนในชุมชนจะมีกฎระเบียบต่างๆ ข้อตกลงประเพณี ความเชื่อที่เป็นกลไกควบคุมทางสังคมอยู่ ลักษณะการปฏิบัติจริงระหว่าง ระบบทรัพยากรป่าไม้ และผู้ใช้ คือ กลุ่มสังคมต่าง ๆ จึงต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างชุมชน นโยบายรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพราะว่าลักษณะการใช้ทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชน มิได้จำกัดอยู่เพราะป่าชุมชนเท่านั้น

ในการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่น มีปัจจัยสำคัญที่ต้องกล่าวถึง ได้แก่ แนวคิดในการจัดการ เช่น แนวคิดป่าชุมชน วนศาสตร์ชุมชน กลุ่ม หรือองค์กรผู้รับผิดชอบ

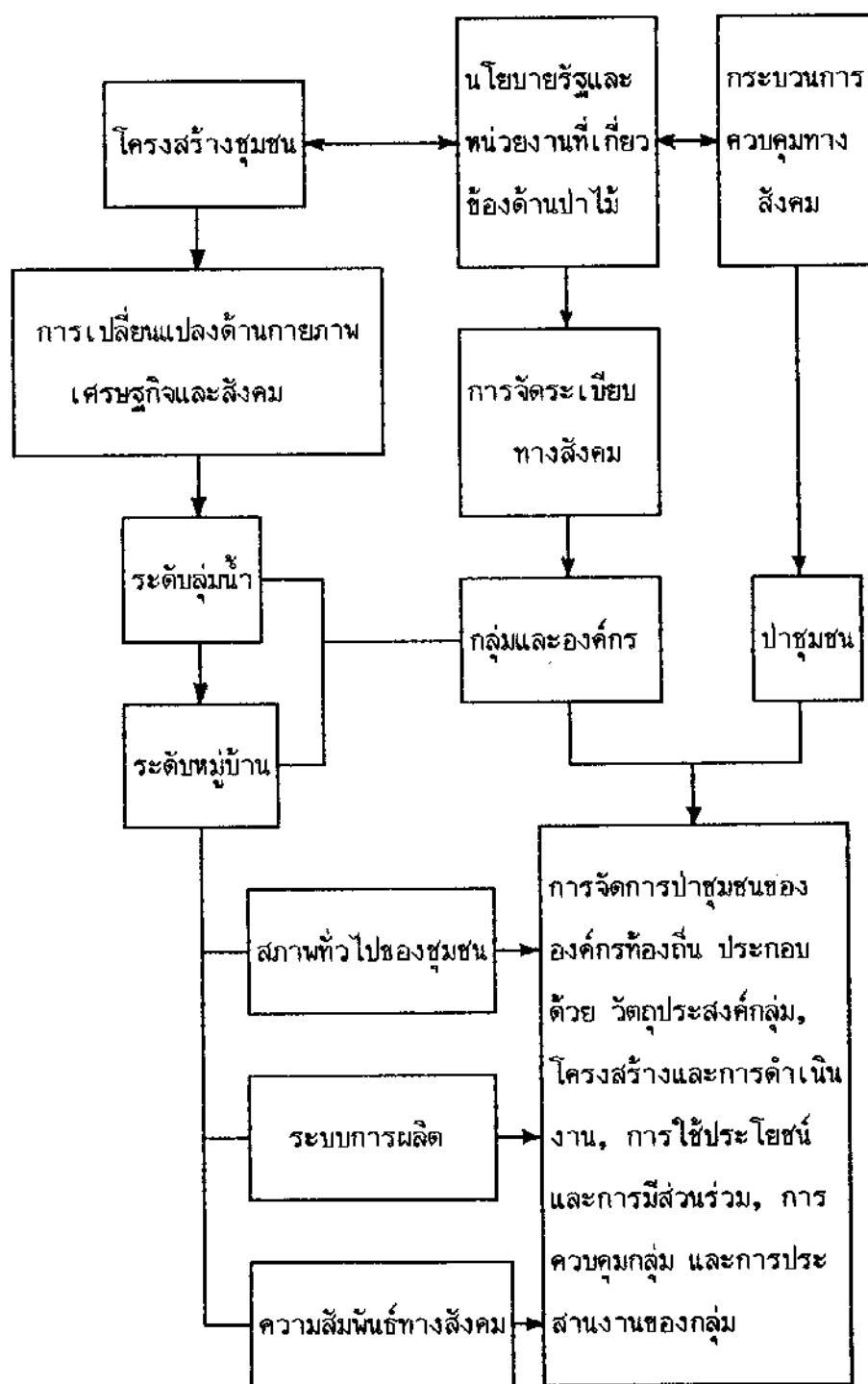
การตัดสินใจและภาวะผู้นำ การติดต่อสื่อสารและกระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้าน สำหรับแนวคิดหรือวิธีการในการจัดการป่าชุมชน วิยัธ จารัสันท์ และคณะ (2535) ได้สรุปลักษณะสำคัญ คือ การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมต้องอาศัยระบบความเชื่อเรื่องผี พุทธศาสนา เป็นกลไกสำคัญ ส่วนการจัดการป่าชุมชนโดยพลังขององค์กรทางสังคมต้องมีกฎระเบียบหรือกติการ่วมกันเป็นเครื่องมือในการดำเนินงาน ส่วน Sila (1993) อธิบายว่าการจัดการป่าชุมชน ต้องอาศัยบทบาทของนักส่งเสริมที่จะทำหน้าที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และเป็นสื่อกลางระหว่างชาวบ้านกับนโยบายของรัฐ โกมล แพรททอง (ม.ป.ป.) อ้างถึงแนวคิดที่ควรจะเป็นทางออกในการจัดการป่าไม้ของท้องถิ่นคือ "ป่าชุมชน" เพราะป่าชุมชนเมื่ออยู่หลายประเภท และขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) อธิบายว่าป่าชุมชนเป็นระบบการใช้ที่ดินป่าและทรัพยากรต่างๆ อย่างมีกฎเกณฑ์เป็นที่ยอมรับและสอดคล้องความต้องการชุมชน และ ดุษฎี อายุวัฒน์ และคณะ (2535) พบว่าการจัดการป่าชุมชนมีความจำเป็นต้องให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมให้มาก ขณะเดียวกันผู้เข้าร่วมต้องมีผลประโยชน์ตอบแทน หรือมีการพัฒนาอาชีพอย่างเหมาะสม มีจิตสำนึกและความพึงพอใจติดตามมา ซึ่งเรียกว่า "กิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน"

ปัจจัยเรื่องกลุ่มหรือองค์กรในชุมชนส่วนมากจะกล่าวถึง คณะกรรมการหมู่บ้าน Nasim (1992) อธิบายไว้ว่า ในการพัฒนากิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน ควรเน้นบทบาทขององค์กรท้องถิ่น ซึ่งมีได้จำกัดเฉพาะกลุ่มกรรมการหมู่บ้าน แต่เป็นความร่วมมือระหว่างกลุ่มกรรมการหมู่บ้านและกลุ่มสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรให้คุณค่ากับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสหรือกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่มีรายได้น้อยเพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น (Sarma : 1985) ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีความแตกต่างด้านการใช้แรงงานมีการตอบสนองเฉพาะเรื่องต่างกัน Poffenberger (1992) อ้างตรงกับ Uphoff (1986) คือ ในการดำเนินงานของกลุ่มต้องอาศัยระบบการตัดสินใจ หรือภาวะความเป็นผู้นำที่เข้มแข็ง เพราะภาวะผู้นำดังกล่าวจะทำให้ทราบนโยบาย การวางแผนและการสนับสนุน ตลอดจนการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดการภายในกลุ่ม (FAO, 1986) ถ้าหากผู้นำกลุ่มมีความรู้ความสามารถหรือมีภูมิปัญญาในชุมชนเป็นอย่างดีจะสามารถประยุกต์ประสบการณ์มาใช้ได้มาก (Thomas, 1992) ในขณะเดียวกันก็ต้องได้รับข้อมูลข่าวสาร หรือมีการติดต่อประสานงานกับภายนอกชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งถ้าหากชุมชนหรือองค์กรใด ๆ มีคุณสมบัติเป็นไปตามแนวคิด วิธีการ

หรือการจัดองค์การภายในชุมชนแล้ว จะช่วยให้การจัดการป่าชุมชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งที่ต้องคำนึงภายในองค์กรของตน คือ วัตถุประสงค์กลุ่มโครงสร้างและการดำเนินงานการใช้ประโยชน์และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและการติดต่อประสานงาน (ทั้งภายในและภายนอกชุมชน)

ผลการรวบรวมแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถกำหนดกรอบในการศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

กรอบความคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

แบบที่ 2 แสดงกรอบความคิดในการศึกษาวิจัย